

MAREK SOBCZYŃSKI

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0003-1066-3687

marek.sobczynski@geo.uni.lodz.pl

CYPR – WYSPA WIELOKROTNIIE DZIELONA GRANICAMI POLITYCZNYMI

Cyprus: An Island Divided Many Times by Political Borders

The article analyses the transformations of political divisions of the third largest island in the Mediterranean Sea – Cyprus (with an area of only 9285 km²). In almost all historical periods, the island's political unity was rare, and its territorial divisions are almost the norm. One can also observe the deepening process of territorial diversification of Cyprus, which, paradoxically, has reached its apogee nowadays. Currently, it is possible to distinguish as many as 17 separate territorial fragments with different international status on the island.

In Cyprus, there are currently two states and two colonial territories (Great Britain) and an internationalised area, as well as one territory with unknown status (Varoşa). No political unit in Cyprus has territorial continuity. One of these countries is a full member of the European Union and so the other territories are therefore in special relations with this organisation. The process of the political and territorial unification of the island, which has been going on for several decades, is suspended in practice and the hopes that are stirred up every few years that it will reach the final this time always turn out to be premature.

Keywords: Cyprus, Republic of Cyprus, Turkish Republic of Northern Cyprus, British Military Bases, UN buffer zone, war, conflict, territorial division.

WPROWADZENIE

Na całym świecie jest jedynie 13 wysp morskich podzielonych granicami państwowymi. Trzy największe z nich leżą w Archipelagu Sundajskim (Nusantara), Cypr jest siódmą pod względem powierzchni taką wyspą na świecie i drugą (po Irlandii) w Europie¹ (przyjmując, iż politycznie Republika Cypryjska należy do „Starego Kontynentu” poprzez członkostwo w Unii Europejskiej). Powierzchnia wyspy wynosi 9285 km²², co lokowałoby ją w Europie na 10 miejscu, nawet na Morzu Śródziemnym jest dopiero trzecią³. Pomimo tak małej powierzchni wyspę podzielono na pięć odrębnych jednostek geopolitycznych, w większości niesuwerennych, i rozmieszczonych przestrzennie w 16 odseparowanych od siebie fragmentach.

W toku dziejów ta mała wyspa dość często podlegała wewnętrznym podziałom. Nie jest to zjawisko szczególnie wyjątkowe zważywszy, że na liczącej jedynie 21 km² pacyficznej wysepce Nauru było aż 12 królestw.

Pierwsze ślady pobytu człowieka na Cyprze ujawnione w przybrzeżnej jaskini Akrotiri datowane są na 11 tys. lat p.n.e.⁴ Zasiadlenie wyspy przez grupy ludzkie nieustalonego pochodzenia nastąpiło blisko 8200 lat p.n.e.⁵ Cypr jest zatem obok Krety najstarszą ekuemeną na Morzu Śródziemnym⁶. Pierwotna ludność posługiwała się zaginionym już językiem eteocypryjskim, w którym zachowało się ledwie kilka inskrypcji nadal w całości nieodczytanych. Zapisywany był pismem linearnym nieco podobnym do kreteńskiego. Teorie o pochodzeniu tego języka również nie pozwalają ustalić, skąd przybyli pierwotni mieszkańcy, gdyż wskazują na pokrewieństwo z językami: huryckim, urartyjskim, anatolijskim lub tyrreńskim, wykluczono tym samym jedynie napływ z wybrzeża afrykańskiego. Badania genetyczne z 2009 r. wykazały przewagę haplogrupy J pośród mieszkańców

¹ Zgodnie z geograficznym podziałem świata na kontynenty Cypr jest częścią Azji.

² M. Fleszar, *Azja*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1961, s. 11.

³ Ł. Burkiewicz, *Kilka uwag na temat przyszłości kultury cypryjskiej*, w: A.B. Jagiełłowicz, A. Drohomirecki (red.), *Infiltracja kultur w dobie postępującej globalizacji*, Akademia Pióra, Akademia Ochrony Zdrowia przy Uniwersytecie Wrocławskim, Wrocław 2016, s. 72.

⁴ C.W. Butzner, S.E. Harris, *Geoarchaeological approaches to the environmental history of Cyprus: explication and critical evaluation*, „Journal of Archaeological Science” 2007, vol. 34, s. 1932; A. Gözlü, *Kibris eskiçağı ve jeopolitiği*, Selçuk Univeristesi, Konya 2011, niepubl. rozprawa doktorska, s. 170.

⁵ *Cyprus 10000 years of history and civilisation*, Information Office of the Cyprus Tourism Organisation, Nicosia 2015, s. 7.

⁶ W. Mallinson, *Cyprus. A historical overview*, Press and Information Office, Republic of Cyprus, Nicosia 2011, s. 8.

Cypru, co sugeruje pochodzenie bliskowschodnie⁷, a zatem związki językowe z jednym z dwóch pierwszych sugerowanych języków.

NAJSTARSZE PODZIAŁY PRZESTRZENNE CYPRU

Pierwszy obcy najazd na Cypr nastąpił ze strony Egipcjan podczas panowania faraona Totmesa III w połowie XV wieku p.n.e.⁸ Już ok. 1500 r. p.n.e. w epoce brązu nastąpił być może pierwszy podział Cypru, gdyż znane są z tego okresu dwa państwa-miasta Nitovikla na półwyspie Karpaz oraz Kalopsida na zachód od Famagusty, oba na wschodzie wyspy⁹. Nie wydaje się jednak, aby którekolwiek z tych państw-miast objęło swoim zasięgiem centrum i zachód Cypru.

Około 1400 r. p.n.e. nastąpiła kolonizacja achajska (czyli z północnego Peloponezu w Grecji), dzięki której na Cyprze powstały kolejne miasta: Kition koło Larnaki (skąd pochodził filozof Zenon, twórca stoicyzmu) i Enkomi koło Famagusty, a zatem nadal na wschodzie wyspy¹⁰. Nieco później powstało Palaipafos, już na zachodnim wybrzeżu. Koloniami greckimi były też Salamis, Kurion i Marion-Arsinoe¹¹. Kolonizacja ta była zarazem początkiem obecności na wyspie ludności hellenistycznej (której potomkami są Grecy cypryjscy). Zróżnicowanie etniczne Cypru ok. 1200 r. p.n.e. zapoczątkowała kolonizacja fenicka, której ośrodkiem stał się Kition¹² oraz kolejno zakładane kolonie Tamassos, Idalion, Leptos i Amathus¹³ (ryc. 1). W zapisach egipskich, babilońskich i hetyckich Cypr pojawia się pod nazwą Alaszija¹⁴. W okresie panowania egipskiego na Cypr docierały kolejne grupy osadników z Hellady.

⁷ *Haplogroup J (Y-DNA)*, Wikipedia, [https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_J_\(Y-DNA\)#CITEREFEL-Sibai2009](https://en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup_J_(Y-DNA)#CITEREFEL-Sibai2009), 2018 [23 września 2029].

⁸ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje polityczne*, Dialog, Warszawa 2002, s. 21.

⁹ J.M. Webb, *Kalopsidha forty-six years after SIMA volume 2*, w: J.M. Webb, D. Franke (red.), *Studies in Mediterranean Archaeology: Fifty Years On*, Åströms förlag, Uppsala 2012, s. 4.

¹⁰ J.A. Hauziński, *Cypr*, w: M. Dziekan (red.), *Encyklopedia historyczna świata*, t. 9, *Azja*, cz. 1, Opres, Kraków 2002, s. 169; A.G. Orphanides, *Late Bronze Age socio-economic and political organization, and the Hellenization of Cyprus*, „Athens Journal of History” 2017, vol. 3, nr 1, s. 10; A. Gözlü, *Kıbrıs eskiçağı...*, s. 343.

¹¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 22.

¹² A. Demetriou, *Phoenicians in Cyprus and their Hellenisation. The Case of Kition*, „Archaeologia Cyprica”, Association of Cypriot Archaeologists, Nicosia 2001, vol. 4, s. 136.

¹³ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 21.

¹⁴ B. Kaczorowski, B. Działoszyński, M. Zwoliński (red.), *Historia świata. Encyklopedia PWN*, t. 1 A-F, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 533; İ. Gürgen, *M.Ö. 2. Binyılda Kıbrıs*, w: O. Köse (red.), *Tarihde Kıbrıs*, t. 1, 2017, s. 13.

Ryc. 1. Egipska, fenicka i achajska (grecka) kolonizacja Cypru

Źródło: Opracowanie własne.

Począwszy od IX wieku p.n.e. Cypr stał się terytorium inkorporowanym przez silniejsze imperia Bliskiego Wschodu, nie utracił jednak całkowicie pewnej autonomii, w ramach której w poszczególnych częściach wyspy odrębność utrzymały liczne państwa-miasta¹⁵.

W VIII wieku p.n.e. Cypr był obiektem ekspansji Asyryjczyków i jego podział polityczny jeszcze bardziej się skomplikował. Literatura mówi o istnieniu w owym czasie na wyspie od 7 do 15 królestw. David Rupp zaproponował w swoich opracowaniach wariantowe wersje podziału Cypru na 10–15 państw¹⁶. Jest to związane z procesem narastającego osadnictwa greckiego, który znacznie przyspieszył pod koniec okresu zwanego cypryjsko-geometrycznym, kiedy dużej ufortyfikowanej osadzie miejskiej towarzyszył szereg powiązanych z nią wsi, wyznaczających zasięg przestrzenny państwa-miasta¹⁷. Prawdopodobnie nie wszystkie królestwa istniały równolegle, różny był też ich potencjał. Wyróżniały się Salamis i Kition, cechujące się rangą po-

¹⁵ M.N. Ioannou, *Ancient Cyprus: Island of conflict?* School of Humanities, University of Adelaide, Adelaide 2012, s. 1 (niepubl.).

¹⁶ D.W. Rupp, 'Puttin' on the Ritz: Manifestations of high status in Iron Age Cyprus. w: E. Peltenburg (red.), *Early society in Cyprus*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1989, s. 336–362.

¹⁷ A. Cannavò, *The Cypriot kingdoms in the Archaic Age: a multicultural experience in the Eastern Mediterranean*, „Bolletino di Archeologia”, nr specjalny, Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Roma 2008, s. 38.

nadregionalną¹⁸. Nie ma też dowodów na istotne zróżnicowanie etniczne królestw, choć np. w Kitionie mogli dominować Fenicjanie, podczas gdy w Amathus więcej było ludności autochtonicznej¹⁹.

Pierwsze wzmianki o podziale politycznym Cypru pochodzą z inskrypcji asyryjskiego władcy Esarhaddona datowanej na 673–672 r. p.n.e.²⁰ Wymieniono w niej władców 10 królestw zlokalizowanych na Cyprze, które wsparły asyryjskiego suzerena w wojnie z Egiptem. Byli to królowie Pafos, Salamis, Soloi, Kurionu, Chytroi, Kartihadasti (Kitionu), Noure (Amathus), Idalionu, Ledrai i Tamassos. W innych tekstach pojawiły się jeszcze królestwa Kyrenii, Marion i Lapethos²¹ (ryc. 2).

Ryc. 2. Podział polityczny Cypru na starożytne królestwa w VIII wieku p.n.e.

Źródło: D.W. Rupp, 'Puttin' on the Ritz..., s. 347.

Asyryjczycy przegrali jednak konfrontację z Egiptem, czego konsekwencją było ponowne przejście Cypru pod zwierzchność egipską w 570 r. p.n.e. Kolejnym okupantem była Persja, której władcy podbili wyspę w 525 r. p.n.e. Persowie doprowadzili do skonfliktowania lud-

¹⁸ *Ibidem*, s. 42.

¹⁹ *Ibidem*, s. 43.

²⁰ E. Budge, *The history of Esarhaddon (son of Sennacherib) king of Assyria B.C. 681–668*, Trübner and co., London 1880, s. 104–108.

²¹ L. de Mas-Latrie, *L'île de Chypre sa situation présente et ses souvenirs de Moyen-Age*, Librairie de Firmin-Didot, Paris 1879, s. 139.

ności greckiej wzniesającej powstania z Fenicjanami, którzy wspierali okupantów i byli przez nich faworyzowani. Doprowadziło to do wojny królestw na Cyprze, podczas której w 410 r. p.n.e. największe z miast Salamis przejęli Grecy, obsadzając tron Ewagorasem I. Król perski Dariusz uznał to panowanie i zezwolił na ścisłe relacje Cypru z Grecją, gdyż swoje zainteresowanie skoncentrował na utrzymaniu Egiptu. Jednak dążeniem króla Salamis był podbój wszystkich państw na Cyprze, czemu przeciwstawił się kolejny władca perski Artakserkses, zaniepokojony zbliżeniem Cypru z Grecją podbił wyspę i ograniczył jej ekspansję nakładając trybut²².

W 333 r. p.n.e. Cypr dostał się na dekadę pod panowanie Aleksandra Macedońskiego, ale wewnętrzny podział na królestwa utrzymał się²³. Po upadku państwa macedońskiego Cyprzem władał jeden z wodzów Aleksandra Wielkiego Antygonus²⁴. Dopiero kolejny suzeren Egiptu Ptolemeusz, który podbił Cypr w 294 r. p.n.e., zniósł podział wyspy na dziesięć królestw, dokonując jej zjednoczenia i utrzymał swoje panowanie przez dwa i pół wieku do 58 r. p.n.e.²⁵ Podczas podległości Ptolemeuszom z Aleksandrii Cypr stał się już obiektem zainteresowania Rzymu. W latach 58–38 p.n.e. Rzymianie okupowali wyspę, a w latach 47–30 p.n.e. władała Cyprzem egipska królowa Kleopatra, która otrzymała wyspę w prezencie od Juliusza Cezara²⁶. Rzymianie przejęli wyspę od Egiptu ostatecznie w 30 r. p.n.e. Jako rzymska prowincja senatorska Cypr był podzielony od 22 r. p.n.e. na dystrykty: Salaminia, Lepithia, Amathusia i Paphia²⁷. W okresie podległości Rzymowi na Cyprze pojawiło się chrześcijaństwo za sprawą św. Pawła z Tarsu w Cylicji oraz autochtona św. Barnaby, którzy w 45 r. n.e. rozpoczęli działalność misyjną w Nea Pafos²⁸.

W wyniku rozpadu Cesarstwa Rzymskiego w 364 r. Cypr dostał się pod panowanie Cesarstwa Wschodniorzymskiego (Bizancjum). Wyspa podlegała gubernatorowi Antiochii i przez kolejnych dziewięć wieków należała do Bizancjum. W 431 r. na soborze efeskim cypryjski kościół

²² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 22,

²³ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 170; A. Gözlü, *Kıbrıs eskiçağı...*, s. 339.

²⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 23.

²⁵ W. Mallinson, *Cyprus. A historical overview...*, s. 11.

²⁶ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 23; R. Okkar, *Eski çağlardan Roma dönemine Kıbrıs/Alashiya adasındaki siyasi oluşumlara genel bir bakış*, w: O. Köse (red.), *Tarihte...*, s. 37.

²⁷ M. Iacovou, *Mapping the ancient kingdoms of Cyprus. Cartography and classical scholarship during the Enlightenment*, „Easter Mediterranean Cartographics”, Institute for Neohellenic Research 2004, s. 268.

²⁸ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 24; T. Kaçar, *Erken hıristiyanlık tarihinde Kıbrıs üzerine bazı notlar*, w: O. Köse (red.), *Tarihte...*, s. 70.

uzyskał odrębność, a w 488 r. autokefalię, którą utrzymuje do dziś²⁹. Stolica Cypru została przeniesiona z Pafos do Salamis (bizantyjska Konstantia)³⁰.

Począwszy od 632 w. Cypr stał się obiektem ekspansji Arabów pod wodzą Abu Bakra³¹. W latach 648–691 był przez nich okupowany, ale powstanie ludności cypryjskiej obaliło władztwo muzułmanów. Z tego okresu pochodzi mauzoleum koło Larnaki, w którym pochowano przyjaciółkę Mahometa Umm Haram, żonę dowódcy arabskich wojsk Umbady³². Dziś jest to meczet Hala Sultan Tekke nad słonym jeziorem, jedno ze świętych miejsc islamu. Kolejne ataki arabskie nastąpiły w latach 743, 805 i 912. Wyspa stawała się okresowo kondominium bizantyjsko-arabskim, z poszanowaniem jej odrębności³³. Dopiero akcja zbrojna cesarza bizantyjskiego Nikefora II Fokasa w 964 r. przyniosła ponowne podporządkowanie Cypru Bizancjum, co utrzymało się do 1191 r.³⁴ Pod koniec panowania bizantyjskiego w latach 1184–1191 Cyprzem rządził cesarski bratanek Izaak Komnen³⁵, gubernator Tarsu, który w obliczu upadku imperium ogłosił się Świętym Cesarzem Cypru³⁶.

PODZIAŁY CYPRU W OKRESIE ŁACIŃSKIM

W okresie wypraw krzyżowych Cypr był ważnym punktem strategicznym służącym przygotowaniu ataków na Ziemię Świętą. W 1191 r. angielski król Ryszard Lwie Serce zajął wyspę w trakcie trzeciej krucjaty, a następnie sprzedał ją zakonowi templariuszy³⁷. Już po kilku miesiącach nowi właściciele nie zdołali opanować buntu Cypryjczyków i zwrócili wyspę Ryszardowi. Cypr stał się wówczas po raz pierwszy kolonią angielską, co miało być argumentem do ponownej aneksji wyspy w XIX wieku. Cypr jest też jedynym poza Wielką Brytanią terytorium, gdzie odbył się ślub króla angielskiego, kiedy Ryszard poślubił

²⁹ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr. Spravočnik*, Izdalestvo Nauka, Moskva 1986, s. 101.

³⁰ *Cyprus 10000 years...*, s. 10.

³¹ A. Aksu, *Emeviler ve Abbasiler döneminde Kıbrıs*, w: O. Köse (red.), *Tarih...*, s. 79–88.

³² R. Bańkiewicz, *Cyprysy na wietrze*, Książka i Wiedza, Warszawa 1972, s. 32.

³³ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 24.

³⁴ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 170.

³⁵ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 102.

³⁶ R. Bańkiewicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 34.

³⁷ Y. Chaghlayan, *The crusade phase of the history of Cyprus*, w: O. Köse (red.), *Tarih...*, s. 76.

Berengarię, koronowaną także na królową Anglii. Ryszard Lwie Serce, potrzebując środków na prowadzenie krucjaty, odsprzedał Cypr ponownie byłemu królowi Jerozolimy Gwidonowi Lusignanowi z Poitiers we Francji, który po inwazji Turków seldżuckich utracił swoje włości w Ziemi Świętej. Nowy władca dał początek dynastii rządzącej Królestwem Cypru do 1489 r. Wyspa była stałą bazą krzyżowców służącą ich zaopatrzeniu w drodze do Lewantu i dającą schronienie w obliczu kolejnych klęsk militarnych i konieczności ewakuacji ze wschodniego wybrzeża Morza Śródziemnego. Pod panowaniem Lusignanów Cypr podzielono na dwanaście feudalnych hrabstw zgrupowanych w czterech prowincjach³⁸, a stolicą została Nikozja (Lefkosia), nazwana tak od imienia jej założyciela Lefkosa³⁹. Wprowadzono obrządek łaciński jako religię państwową, erygując cztery biskupstwa łacińskie (Nikozja – metropolia, Pafos, Limassol i Famagusta)⁴⁰, przy jednoczesnej redukcji biskupstw prawosławnych także do czterech (Nikozja, Pafos, Limassol i Kyrenia), co wywołało bunt ludności greckiej⁴¹. Królowie silnie ufortyfikowali wyspę, rozbudowali flotę handlową i rozwinęli szkolnictwo. Cypryjskie prawo karne *Kodeks Jerozolimski* stało się wzorcem dla prawa wielu państw⁴². W 1195 r. król Cypru złożył hołd lenny cesarzowi Henrykowi VI, uzyskując tytuł prawny do Królestwa Jerozolimskiego, co *de facto* oznaczało unię obu królestw⁴³. Tym sposobem tytuł króla Jerozolimy przetrwał dłużej niż samo królestwo, które ostatecznie upadło w 1291 r., a Cypr pozostawał ostatnim bastionem chrześcijaństwa na Bliskim Wschodzie. Na wyspę przeniosły się wówczas główne siedziby łacińskich zakonów rycerskich templariuszy, a także Zakonu Maltańskiego, który w 1309 r. wyruszył stąd na podbój Rodosu, gdzie utworzył suwerenne państwo zakonne istniejące do dziś (obecnie z siedzibą w Rzymie). Bardzo silne były też związki królów Cypru z aragońskimi władcami Królestwa Sycylii⁴⁴.

³⁸ G. Hill, *A history of Cyprus, The Frankish period 1192–1432*, t. 2, Cambridge University Press, London 1948, s. 12.

³⁹ R. Bańkowicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 33.

⁴⁰ C. Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a history of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 1908, s. 18.

⁴¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 25; J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 171; M. Misztal, *Polityczna rola Kościoła prawosławnego na Cyprze w okresie turkokracji i na początku panowania brytyjskiego*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne”, Polska Akademia Umiejętności, t. 24, Kraków 2016, s. 18.

⁴² R. Bańkowicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 49.

⁴³ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 170.

⁴⁴ N. Coureas, *The trade between Cyprus and Aragonese Sicily in the late thirteenth and fourteenth centuries*, „Epeterida Kentrou Epistemomonikon Ereunon”, Cyprus Research Centre, Nicosia 2006, vol. 32, s. 81.

W latach 1300–1302 wojska cypryjskie okupowały wyspę Ruad przy wybrzeżu syryjskim koło Tartusu (Tortosy)⁴⁵.

W latach 1374–1464, a zatem przez niemal cały wiek, Cypr był ponownie podzielony granicą, kiedy Republika Genuńska okupowała największy port wschodniej części Morza Śródziemnego – Famagustę⁴⁶. W 1402 r. Famagustę próbował zdobyć Zakon Maltański z Rodosu⁴⁷. Cypryjczycy prowadzili też wojny z mameluckim Egiptem i okresowo okupowali porty wybrzeża tureckiego Candelore (Antalya), Scabmir (Anamur), Sechin (Syedra), Scacalia (Adalya) oraz kilka zamków⁴⁸ (ryc. 3). W odwecie w 1426 r. egipska wyprawa wojskowa pokonała Cypryjczyków w bitwie pod Chirokitią⁴⁹ i złupiła wyspę, a ranga królestwa podupadła⁵⁰. W okresie egipskiej okupacji Cypru napłynęła na wyspę ludność koptyjska, która wzniosła swoje świątynie, i w mniejszym stopniu arabska i ormiańska⁵¹. Na Cyprze pojawili się też Romowie⁵².

Władza i warstwa posiadaczy była całkowicie oderwana od populacji wyspy, mówiła innym językiem, wyznawała inną religię i przynależała do innego kręgu kulturowego. Nawet jak na czasy średniowiecza to wyobcowanie było ewenementem⁵³.

Ostatni z dynastii Lusignanów Jakub II w 1471 r. poślubił wenecką księżniczkę Katarzynę Kornaro i Cypr dostał się w sferę wpływów Republiki Weneckiej⁵⁴. Oprócz Wenecji i Genui na Cyprze przywileje otrzymało też Hrabstwo Barcelony (Aragonia). Po trzech latach król zmarł, a królowa została zmuszona do uległości wobec swojej ojczy-

⁴⁵ N. Coureas, *Latin Cyprus and its relations with the Mamluk sultanate 1250–1517*, w: A. Boas (red.), *The Crusader World*, Taylor and Francis, London 2015, s. 393.

⁴⁶ N. Coureas, *The Lusignan kingdom of Cyprus and the sea, 13th-15th centuries*, w: M. Balard (red.), *The sea in the history. The Medieval World*, Boydell and Brewer, Martlesham 2017, s. 370; R. Bańkiewicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 75.

⁴⁷ N. Coureas, *Participants or mediators? The Hospitallers and wars involving 15th century Lusignan Cyprus*, „Ordines Militares. Yearbook for the Study of Military Orders”, vol. 18, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2013, s. 193.

⁴⁸ C.D. Cobham, *Excerpta Cypria...*, s. 21.

⁴⁹ N. Coureas, *Latin Cyprus...*, s. 396; Ł. Burkiewicz, *Polski epizod w cypryjskich dążeniach do zrzucenia zwierzchnictwa sultanatu mameluków*, „Studia Gdańskie”, t. 29, Gdańskie Seminarium Duchowne, Gdańsk 2011, s. 168.

⁵⁰ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kıpr...*, s. 103.

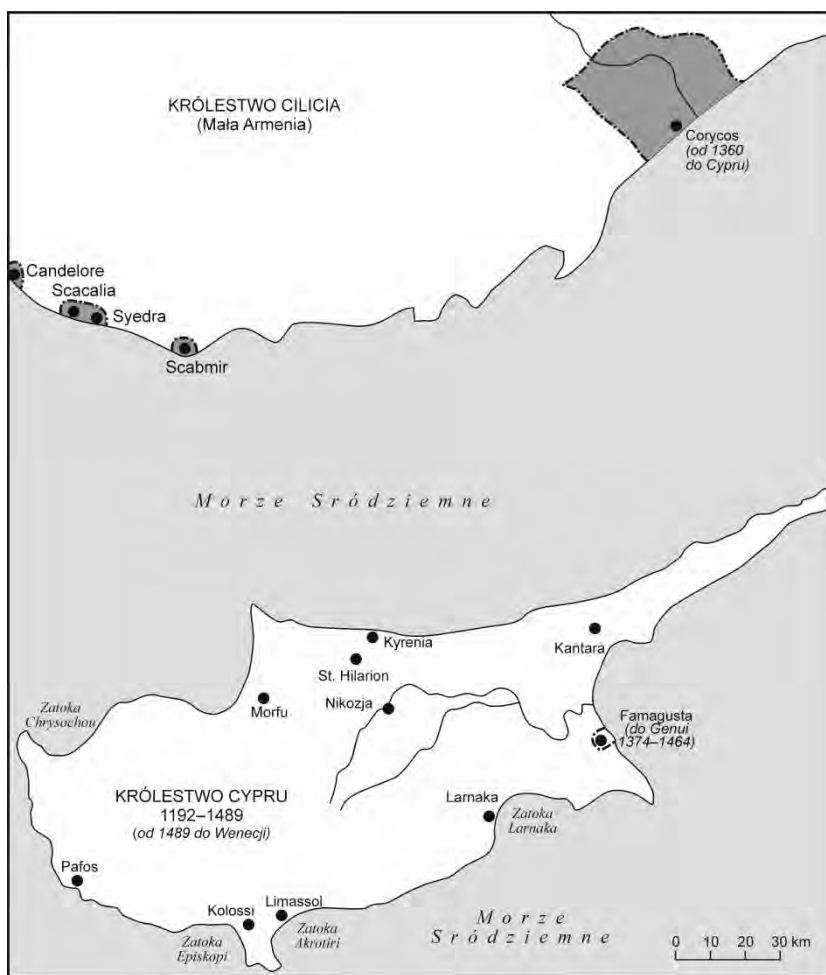
⁵¹ N. Coureas, *Losing the war but winning the peace: Cyprus and Mamluk Egypt in the fifteenth century*, w: U. Vermeulen, K. D’Hulster, J. van Steenberhen (red.), *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk eras*, Orientalia Lovaniensia Analecta 223, Department of the Oostersee Studies, University of Leuven 2013, s. 359; N. Coureas, *Latin Cyprus...*, s. 408; N. Coureas, *Lusignan Cyprus and Lesser Armenia, 1195–1375*, „Epeterida Kentrou Epistemonikon Ereunon”, Cyprus Research Centre, Nicosia 1995, vol. 21, s. 66.

⁵² E. Dingaç, *Kıbrıs kiptilerin gelilşeri*, w: O. Köse (red.), *Tarihte...*, s. 89.

⁵³ R. Bańkiewicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 49.

⁵⁴ Y. Chaghlayan, *The crusade phase...*, s. 77.

zny, ostatecznie w 1489 r. przekazała Cypr Wenecji. Królestwo Cypru, ostatecznie z państw krzyżowców, zlikwidowano przekształcając je w weneckie gubernatorstwo⁵⁵. Genueńczycy zostali z wyspy całkowicie usunięci. Najważniejszym portem Cypru stała się Larnaka i rozpoczął się też rozwój Limassolu. W 1522 r., kiedy Turcy zajęli Rodos, Wenecjanie wzniesli rozplanowane gwiazdźście fortyfikacje Nikozji w obawie przed inwazją otomańską⁵⁶.

Ryc. 3. Królestwo Cypru w XIV wieku i jego posiadłości w Anatolii

Źródło: Opracowanie własne.

⁵⁵ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 26.

⁵⁶ *Cyprus 10000 years...*, s. 13; F. Tuncer-Tutaman, *1489–1570 Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyet*, w: O. Köse (red.), *Tarihçe...*, s. 103.

Cypr pod rządami Wenecji stał się siedzibą piratów atakujących wybrzeża tureckie, więc Turcja, oby ukrócić ten proceder, w 1570 r. wystosowała ultimatum wobec Republiki Weneckiej, żądając oddania jej wyspy pod groźbą wojny⁵⁷. Po odmowie flota turecka złożona z 360 okrętów 1 lipca 1570 r. zbliżyła się do Cypru i dokonała desantu koło Limassolu. Ludność grecka sprzyjała otomanom, licząc na poprawę sytuacji gospodarczej, i sama poddała Pafos, Limassol i Larnakę⁵⁸. Wojna trwała jednak ostatecznie ponad rok i rozstrzygnęła się po upadku oblężonej przez 50 dni Nikozji 9 września 1570 r. Najdłużej broniła się Famagusta otoczona przez 80-tysięczną armię turecką upadła dopiero 6 sierpnia 1571 r.⁵⁹ Wenecja zdołała zgromadzić zachodnią koalicję, której flota pokonała Turków w bitwie pod Lepanto 7 października 1571 r., ale nie odmieniło to losów Cypru, gdyż Turcja szybko odbudowała flotę i wysłała nowe siły na wyspę dla stłumienia buntu jej ludności wobec władzy otomańskiej. Wenecja uznała ostatecznie swoją porażkę, podpisując 7 marca 1573 r. traktat pokojowy, w którym uznała władanie Turcji nad Cyprem⁶⁰.

DROGA CYPRU DO WSPÓŁCZESNYCH PODZIAŁÓW ETNICZNYCH

Status Cypru pod rządami tureckimi trwającymi przez ponad trzy wieki (do 1878 r.) ulegał zmianom. W latach 1571–1703 Cypr był paszalykiem (okręgiem zarządzanym przez paszę). W 1670 r. stał się sandżakiem w paszalyku archipelagowym (dosłownie Paszalyk Wysp Morza Białego, czyli Egejskiego, obejmujący także Bosfor, Dardanele oraz Attykę i Peloponez). Następnie w latach 1703–1745 był chasem (prywatnym władztwem wielkiego wezyra – admirała floty). W latach 1745–1748 Cypr ponownie był paszalykiem, aby następnie wrócić pod zarząd wezyra, aż do 1785 r. Podczas wojny krymskiej Cypr został podporządkowany bezpośrednio Radzie Cesarskiej jako samodzielny mutaszerifat. Od 1839 r. wyspa była sandżakiem (zarządzanym przez

⁵⁷ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 104; J.E. Smilden, *Histories of Cyprus. The disputed years of Ottoman rule 1571–1878*, Department of Archeology, Conservation and History University of Oslo, Oslo 2007, s. 20 (niepublikowana praca magisterska).

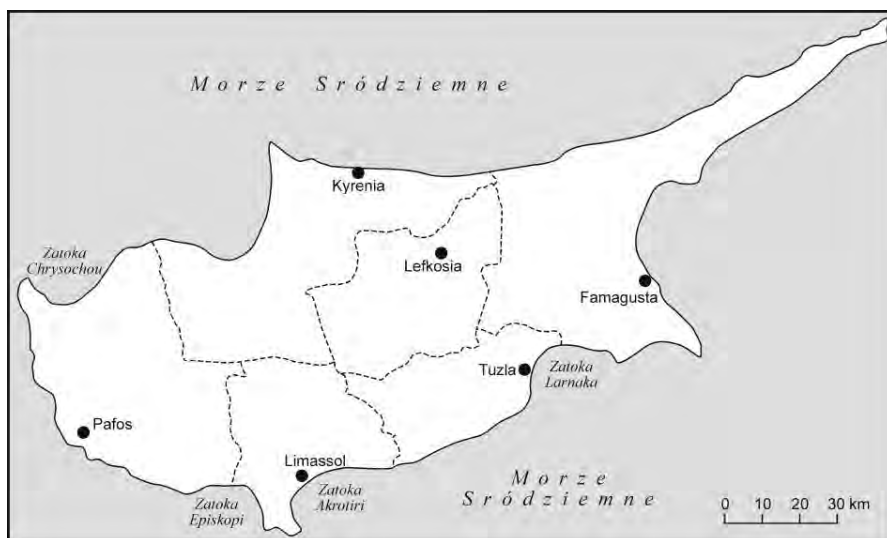
⁵⁸ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 27.

⁵⁹ H.Ch. Luke, *Cyprus under the Turks 1571–1878. A record based on the archives of the English consulate in Cyprus under the Levant Company and after*, Oxford University Press, London 1921, s. 19; R. Bańkiewicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 116; F. Tuncer-Tutaman, *1489–1570 Kıbrıs'ta...*, s. 109.

⁶⁰ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 171; Jan Reychman, *Historia Turcji*, Ossolineum, Wrocław 1973, s. 91.

beja) w wilajecie Gallipoli⁶¹. Najszerszą autonomią cieszył się Cypr jako chas, aczkolwiek administracja miała wówczas charakter wojskowy, oraz autonomiczny mutaszerifat.

Turcy znieśli podział administracyjny wyspy z czasów panowania Lusignanów. W początkowym okresie funkcjonowania jako paszałyk Cypr był podzielony na trzy sandżaki: Famagusta, Pafos i Nikozja. Jednocześnie paszałykowi cypryjskiemu podporządkowano sandżaki leżące na Półwyspie Anatolijskim: Alâiye (Alanya), Tarsus, İçel (Mersin), Sis (Kozan), Zülkadriye (Kadirli) oraz Trypolis w Libanie. W 1573 r. sandżak Trypolis został odłączony od Cypru i włączony do sandżaku damasceńskiego, a w 1610 r. sandżaki wybrzeża tureckiego włączono do nowo utworzonego paszałyku Adana. Jako chas i później sandżak Cypr podzielony był na siedemnaście kaz zarządzanych przez beja: Ammochostos (Famagusta), Avdimi, Carpasion, Episkopi, Hirsoufi (Polis Chrysochous), Koilanion, Koukليا, Kyrenia, Morphou, Kythrea, Lefka, Limassol, Mesaria (Lefkosia), Orini, Pafos z Chrysochou, Pentagia, Tuzla (Larnaka)⁶². Po 1839 r. kazy zostały skumulowane do jedynie sześciu jednostek o dość szerokim samorządzie (Famagusta, Kyrenia, Lefkosia, Limassol, Pafos, Tuzla) (ryc. 4).

Ryc. 4. Podział administracyjny Cypru w okresie otomańskim

Źródło: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Cyprus#/media/File:\(1878\)_MAP_OF_CYPRUS.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Cyprus#/media/File:(1878)_MAP_OF_CYPRUS.jpg) [dostęp: 19 września 2019].

⁶¹ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 104.

⁶² C.D. Cobham, *Excerpta Cypria...*, s. 347.

Całość ziem na wyspie stała się własnością sultana⁶³. Już pierwsza decyzja władz pozbawiała wyznawców rytu łacińskiego majątku i zakazywała im zamieszkiwania na wyspie. Pozostać mogli jedynie chrześcijanie rytu wschodniego (Grecy) i muzułmanie. Zniesiono niewolnictwo, a ludność grecka początkowo uznawała najazd turecki za wyzwolenie od feudałów łacińskich i weneckich. Cypryjski kościół ortodoksyjny odzyskał pozycję sprzed inwazji krzyżowców. Arcybiskup Cypru reprezentował ludność grecką przed sułtanem i jego ranga bardzo wzrosła⁶⁴. Interesy wyznawców islamu reprezentował dragoman, zwierzchnik gminy muzułmańskiej, pełniący też funkcję sędziego.

W toku dziejów populacja Cypru ulegała znacznym zmianom. Pod panowaniem rzymskim na początku ery wyspę miał zamieszkiwać milion osób. W okresie władania weneckiego w 1491 r. już tylko 168 tys. W chwili podboju przez Turcję na wyspie mieszkało 290 tys. mieszkańców⁶⁵. Niektóre źródła podają, że przed przybyciem Turków populacja grecka wyspy liczyła jedynie ok. 100 tys. osób⁶⁶. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne, aby łacinnicy tworzący klasę arystokratyczną wraz z mniejszościami stanowili łącznie populację liczącą aż 190 tys. mieszkańców. Pierwszy turecki spis przeprowadzony w 1571 r. wykazał, że na Cyprze mieszkało wówczas łącznie jedynie 180 tys. osób, z czego 150 tys. to ludność miejscowa (w większości Grecy), a 30 tys. osób stanowili wojskowi tureccy.

Na Cypr zaczęła napływać ludność turecka, której nadawano ziemię głównie z porzuconych włości łacinników⁶⁷. Pierwszymi osadnikami w 1570 r. byli żołnierze sił okupacyjnych, którzy w uznaniu zasług wojennych otrzymali nadania ziemskie na Cyprze. W 1572 r. odnotowano 76 całkowicie opuszczonych wsi, które kolonizowali wojskowi osadnicy⁶⁸. Ta licząca początkowo ok. 4 tys. osób populacja poza rolą kolonizacyjną miała nadal za zadanie ochronę zbrojną wyspy. W kolejnych latach panowania tureckiego przymusowo przesiedlono z biednych obszarów Anatolii i Rumelii 28,6 tys. osób. Wraz z garnizonom wojsk tureckich populacja Turków stała się zatem drugą po Grekach grupą etniczną na Cyprze⁶⁹. Problemy polityczne i gospodarcze

⁶³ R. Bańkowicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 124.

⁶⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 28; R. Bańkowicz, *Cyprysy na wietrze...*, s. 125; M. Misztal, *Polityczna rola kościoła...*, s. 19.

⁶⁵ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kıpr...*, s. 9.

⁶⁶ P. Osiewicz, *Konflikt cypryjski*, PWN, Warszawa 2013, s. 6.

⁶⁷ Z. Çakmak, *Kıbrıs'tan anadolu'ya türk göçü (1878-1938)*, „Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi” 2008, vol. 36, s. 201.

⁶⁸ J.E. Smilden, *Histories of Cyprus...*, s. 31.

⁶⁹ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kıpr...*, s. 105.

prowadziły jednak w kolejnych wiekach do regresu populacji Cypru⁷⁰. Ok. 1750 r. spadek ten osiągnął apogeum, kiedy populacja wyspy liczyła zaledwie 80 tys. mieszkańców. Od tego czasu ta liczba jednak już stale rosła, w 1868 r. osiągnęła ponownie 180 tys. (czyli powróciła do stanu sprzed prawie 200 lat), w 1891 r. przekroczyła już 200 tys., w 1921 r. ponad 300 tys., w 1946 r. 450 tys., w 1960 r. 560 tys. w 1970 r. 600 tys., w 1985 r. 700 tys., 1992 r. 800 tys., w 1998 r. 900 tys., w 2004 r. 1 mln., w 2010 r. 1,1 mln. Obecnie populacja Cypru liczy 1 224 tys. mieszkańców (styczeń 2020 r.).

Na Cypr zaczęli napływać chłopcy zarówno z Anatolii, czyli części azjatyckiej, jak i z Rumelii, czyli europejskiej części Imperium Otomańskiego⁷¹. Osadzali się zazwyczaj w północnej części wyspy, ale stopniowo rozprzestrzeniaли także na południe od gór Trodos⁷². Ponieważ ludność grecka dość równomiernie zasiedlała całą wyspę, napływ ludności tureckiej spowodował dysproporcję, z czasem na północy ludność napływowa stawała się większością i tworzyła niekiedy zwarte skupiska, podczas gdy na południu żyła raczej w dużym rozproszeniu i z wyjątkiem tylko kilku gmin zawsze była w mniejszości wobec populacji greckiej. Ludność niemuzułmańska była traktowana gorzej, nakładano na nią wyższe podatki, ale poza rzymskokatolikami była tolerowana. Do 1581 r. udało się przesiedlić ok. 8 tys. rodzin⁷³. Powstała zatem społeczność odrębna od lokalnej populacji pod względem narodowym, językowym i religijnym, ale tym razem nie tylko jako wyalienowana warstwa rządząca, ale także jako ludność rolnicza i rzemieślnicza współdzieląca przestrzeń z populacją grecką.

Grecka społeczność Cypru uciskana przez zarządców otomańskich wzniewała powstania zbrojne w 1804 i 1821 r. Pierwsze z powstań było buntem obu społeczności tak greckiej, jak i tureckiej i zostało krwawo stłumione przez sprowadzone na wyspę wojsko⁷⁴. Podczas drugiego, już tylko greckiego, powstania Cypryjczycy zasilili także powstańców greckich, którzy w latach 1821–1832 prowadzili z powodzeniem wojnę wyzwoleniczą z Turcją⁷⁵. W ataku na Akropol wzięło udział 132 Gre-

⁷⁰ M. Akkaya, *XVII ve XVIII yüzyıllarda Kıbrıs'ın nüfusu*, w: O. Köse (red.), *Tarihde Kıbrıs*, t. 1, s. 429.

⁷¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 28.

⁷² I. Yılmazçelik, Ö. Tatar, *Osmanlı döneminde Çukurova bölgesinden Kıbrıs'a aşiretlerin iskânı (1700–1750)*, w: O. Köse (red.), *Tarihde Kıbrıs...*, s. 355.

⁷³ J.E. Smilden, *Histories of Cyprus...*, s. 31.

⁷⁴ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kıpr...*, s. 107.

⁷⁵ G. Dinç, 1821 *Yılında Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler ve Emvâl-ı Metrûke*, w: O. Köse (red.), *Tarihde Kıbrıs...*, s. 394.

ków cypryjskich. Wówczas po raz pierwszy pojawiło się hasło *enosis*, czyli zjednoczenia wszystkich ziem greckich, w tym Cypru, w jednym państwie. Ideę Wielkiej Grecji bardzo wspierał prawosławny Autokefaliczny Kościół Cypryjski podczas powstania w 1821 r., z tego powodu władze okupacyjne zabiły arcybiskupa i wszystkich trzech biskupów, a także 470 mnichów. Na wiernych nałożono takie podatki jak na innowierców⁷⁶.

W drugiej połowie XIX wieku sytuacja gospodarcza na wyspie znacząco się poprawiła, a Cypr stał się jednym z najlepiej rozwiniętych regionów Imperium Otomańskiego⁷⁷. Choć formalnie wyspą zarządzał namiestnik otomański, to od 1754 r. prawo ściągania podatków otrzymał Kościół prawosławny, a arcybiskup i kościelna administracja *de facto* kontrolowali gospodarkę Cypru.

Po uniezależnieniu się Egiptu od Turcji Imperium Otomańskie zaczęło się chylić ku upadkowi. Klęska Turcji w wojnie z Rosją i zawarciu pokoju paryskiego 30 marca 1856 r. jeszcze bardziej osłabiło sułtanat. Mocarstwa europejskie Wielka Brytania, Francja i Austria przyznały sobie prawo ochrony terytorium Turcji przed Rosją. Od 1859 r. rozpoczęły się inwestycje brytyjskie i francuskie na Cyprze, głównie w uprawę bawełny. W ślad za tym napłynęła niewielka grupa obywateli tych państw, a turecki gubernator w 1862 r. osiedlił na Cyprze kilka tysięcy Kirgizów i Arabów⁷⁸. Wpływy brytyjskie na Cyprze ugruntował wicekonsul rezydujący w Larnace, który w razie potrzeby mógł wezwać na pomoc brytyjski okręt. Działania brytyjskie poprawiły sytuację ekonomiczną głównie ludności greckiej na Cyprze, a próba wykorzystania tego przez administrację turecką poprzez podniesienie podatków została przez europejskie mocarstwa storpedowana. Tak samo ograniczono Turcji próby prześladowania kościoła prawosławnego, grożąc nawet wycofaniem poparcia politycznego przeciwko Rosji. Turcja słusznie bowiem postrzegала prawosławną populację Cypru jako sojusznika Rosji.

Ranga strategiczna Cypru wzrosła w okresie rywalizacji francusko-brytyjskiej w regionie i budowy Kanału Sueskiego. Francja żądała zwrotu Cypru powołując się na rządy lusignańskie. Napoleon III rozważał nawet wysłanie floty wojennej na Cypr. Imperium Otomańskie nazwane zostało „konającym człowiekiem Europy” i Rosja dążyła do jego rozbioru. Także Niemcy planowali zajęcie Cypru, Krety i Rodos-

⁷⁶ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 172; E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 108.

⁷⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 29.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 32.

su⁷⁹. Tak wielu ujawnionych pretendentów do Cypru paradoksalnie sprawiło, że pozwolono Turcji nadal kontrolować wyspę, aby nie zaostrezzać sporów.

ROLA KOLONIALIZMU BRYTYJSKIEGO W KSZTAŁTOWANIU SIĘ PODZIAŁU WEWNĘTRZNEGO WYSPY

Turcja utraciła Cypr dopiero w wyniku wojny krymskiej. Wielka Brytania szukająca we wschodniej części Morza Śródziemnego miejsca do lokalizacji bazy morskiej wymusiła na Turcji podpisanie 4 czerwca 1878 r. tajnej konwencji cypryjskiej, przyznającej jej prawo do okupacji i administrowania wyspą w zamian za wsparcie sułtana w utrzymaniu innych posiadłości azjatyckich (Batumi, Karsu i Ardahanu) i coroczną wypłatę rekompensaty w kwocie 5 tys. funtów szterlingów⁸⁰. Turcja miała tylko 24 godziny, aby przyjąć brytyjskie ultimatum oddania Cypru w zamian za utrzymanie przez Wielką Brytanię polityki powstrzymywania ekspansji Rosji⁸¹. Ponadto Brytyjczycy sugerowali, że zawarli już z Rosją i Austrią tajny układ o rozbiorze Turcji, co było blefem⁸². Kolejną umowę zawarła Turcja z Wielką Brytanią 1 lipca 1878 r., gdzie w punkcie szóstym przewidywano, iż jeśli Rosja odda Turcji sporne okręgi na Zakaukaziu, to Turcja odzyska Cypr. Sułtan Abdülhamid II podpisał zrzeczenie się Cypru na rzecz Wielkiej Brytanii 7 lipca 1878 r.⁸³ Jednak tego samego dnia na Kongresie Berlińskim Rosja zgodziła się jedynie na ustanowienie Batumi wolnym portem, a Kars i Ardahan zagarnęła⁸⁴. Podczas ratyfikacji umowy z Turcją w parlamencie brytyjskim wielu posłów wykluczyło opcję zwrotu wyspy kiedykolwiek.

Decyzje Kongresu Berlińskiego zadowolily Wielką Brytanię, Rosję, Francję, Austro-Węgry a nawet młodą Grecję, która liczyła, że przejęcie Cypru przez Brytyjczyków jest pierwszym krokiem do zjednoczenia

⁷⁹ *Ibidem*, s. 33.

⁸⁰ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kıpr...*, s. 109; A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 396; A.G. Harfield, *British military presence in Cyprus in the 19th century*, „Journal of the Society for Army Historical Research” 1978, vol. 56, nr 227, s. 160; M. Bostanci, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilâni ve buna yönelik tepkilerin türk kamuoyundaki yankıları*, „Tarih Araştırmaları Dergisi”, vol. 34, nr 57, University of Ankara 2015, s. 321.

⁸¹ T. Morgan, *Sweet and bitter island. A history of the British in Cyprus*, I.B. Tauris, London 2010, s. 3; M. Başlamışlı, Okuta Adem Çalışkan, *İngiltere'nin yakın doğu politikası dahilinde Kıbrıs'ın İngilizler'e devri*, w: O. Köse (red.), *Tarihte Kıbrıs...*, s. 831.

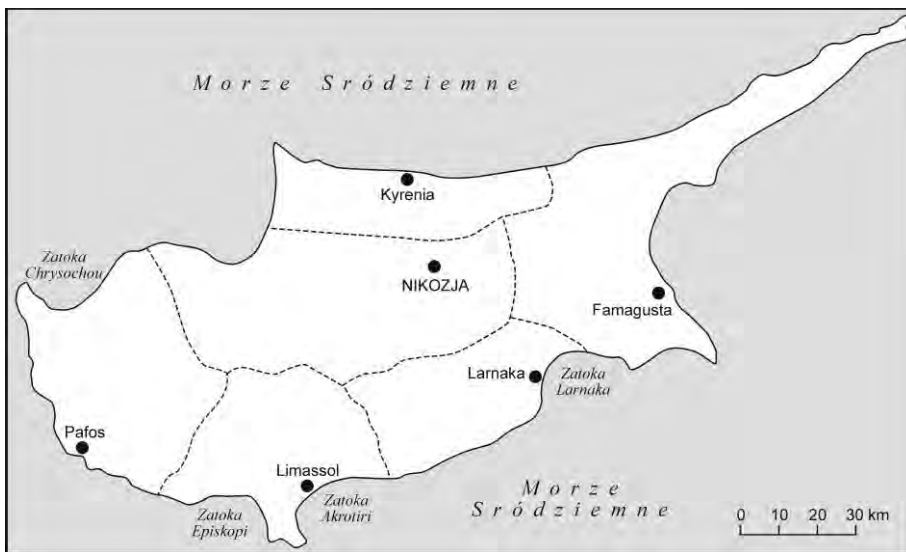
⁸² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 38.

⁸³ H.A. Richter, *The Grand Game and Britain's acquisition of Cyprus*, „Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ” 2014, vol. 12, nr 17, s. 90.

⁸⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 40.

wyspy z Grecją. Niezadowolone były jedynie Włochy, które nie otrzymały żadnych koncesji i oczywiście Turcja, choć obroniła jednak swój byt, co było zagrożone.

Flota brytyjska dotarła na Cypr 3 lipca 1878 r., a dopiero 10 lipca przybył tam wysłannik sułtana z aktem przekazania wyspy Brytyjczykom. Uroczystość przejęcia administracji przez wiceadmirala lorda Johna Haya nastąpiła 12 lipca w Nikozji, a po dziesięciu dniach przybył na Cypr pierwszy jego brytyjski gubernator sir Garnet Wolseley⁸⁵. Wprawdzie już w pierwszej odezwie do ludności Cypru administracja brytyjska zapewniła o równości wszystkich narodów, ale ludność grecka liczyła nie tylko na wyzwolenie spod despotyzmu tureckiego, lecz także na przychyłność nowej władzy dla idei *enosis*⁸⁶. Administracja brytyjska obłożyła ludność Cypru podatkiem równym kwocie rekompensaty, którą zobowiązała się wypłacać sułtanowi⁸⁷. W okresie dominacji brytyjskiej Cypr podzielony był na 6 dystryktów nazwanych tak jak ich stolice (ryc. 5).

Ryc. 5. Podział Cypru pod panowaniem brytyjskim

Źródło: <https://cyprusscene.com/2015/03/27/nicosia-to-kyrenia-the-convoy-memories-of-the-1960s/old-map-of-cyprus/> [dostęp: 19 września 2019].

⁸⁵ *Ibidem*, s. 41; M. Misztal, *Geneza i początki konfliktów etnicznych na Cyprze do 1912 r.*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne”, t. 27, PAU, Kraków 2018, s. 64.

⁸⁶ A. Adamczyk, *Problem cypryjski*, „Studia Europejskie”, Centrum Europejskie UW, Warszawa 1997, nr 4, s. 74.

⁸⁷ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 110; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 22.

W 1882 r. Brytyjczycy narzucili Cypru konstytucję, która ustanawiała Radę Wykonawczą (rząd) złożoną wyłącznie z obywateli brytyjskich wyznaczonych przez wysokiego komisarza Wielkiej Brytanii oraz namiastkę parlamentu liczącego 18 posłów. Sześciu posłów wyznaczał wysoki komisarz, a 12 było wybieralnych w proporcji 9 przedstawicieli społeczności greckiej i 3 tureckiej. W wyborach do parlamentu mogli uczestniczyć przedstawiciele obu grup narodowych po przekroczeniu 21 roku życia i będący płatnikami podatku gruntowego. Robotnicy i biedota wiejska byli zatem wyłączeni z procesu demokratycznego⁸⁸. Grecy zorganizowali wówczas pokojową demonstrację, żądając prawa do zjednoczenia z Grecją, co wsparł swoim autorytetem Kościół prawosławny. W 1885 r. petycją wystosowaną przez zwolenników zjednoczenia zajął się parlament brytyjski. Niektórzy posłowie optowali za opuszczeniem wyspy, ale ostatecznie petycję odrzucono, co doprowadziło do szeregu wystąpień ludności greckiej w Pafos, Nikozji, Limassol, Larnace i Famaguście, gdzie wyłonione zgromadzenia narodowe uchwałyły wolę połączenia z Grecją. Kolejną falę demonstracji w 1907 r. wywołała wizyta na Cyprze ministra ds. kolonii Winstona Churchilla⁸⁹. W okresie wojen bałkańskich po 1912 r. niepokoje na Cyprze ponownie się nasiliły⁹⁰.

Brytyjska okupacja Cypru w latach 1878–1914 nie oznaczała formalnego zniesienia tureckiej suwerenności nad wyspą⁹¹. Powodowało to ograniczenie możliwości wprowadzenia zmian ustrojowych przez kolonistów, którzy musieli respektować absolutystyczny charakter ustroju Imperium Otomańskiego. Całość administracji składała się z obywateli brytyjskich, a ludność miejscowa tak grecka, jak i turecka nie mogła nabyć obywatelstwa brytyjskiego. Cypryjczycy podlegali też tureckiemu systemowi podatkowemu, ale zbierane podatki trafiały do Wielkiej Brytanii jako spłata tureckiego długu państwowego⁹².

W obliczu przystąpienia Turcji do wojny światowej w listopadzie 1914 r. po stronie państw centralnych, Wielka Brytania wypowiedziała konwencję z 1878 r. i formalnie anektowała Cypr 5 listopada 1915 r.⁹³

⁸⁸ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 111.

⁸⁹ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 172.

⁹⁰ M. Misztal, *Geneza i początki konfliktów...*, s. 70.

⁹¹ S.K.N. Blay, *Self-determination in Cyprus: the new dimensions of an old conflict*, „Australian Year Book of International Law”, vol. 10, Australian National University, Acton 1983, s. 68.

⁹² P. Biskup, *Wielka Brytania a małe państwa basenu Morza Śródziemnego. Brytyjska polityka kolonialna i dekolonizacyjna wobec Malty, Cypru i Gibraltaru*, w: D. Popławski (red.), *Małe państwa Europy. Specyfika systemu politycznego i aktywności międzynarodowej*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Oficyna Wydawnicza ASPR-JR, Warszawa 2009, s. 198.

⁹³ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 81.

Wojska brytyjskie stacjonowały na całej wyspie począwszy od przybycia 23 lipca 1878 r. z Malty do portu w Larnace regimentu brytyjsko-hinduskiego. Tutaj siły lądowe utworzyły swoją pierwszą bazę. Brytyjska flota zainstalowała się w Kyrenii, gdzie do dziś jest wojskowy cmentarz brytyjski⁹⁴. W listopadzie 1878 r. kolejna niewielka baza powstała w Pafos. Natomiast dowództwo wojsk brytyjskich ulokowano w Monastery Camp w starej części Nikozji. W 1879 r. kolejne obozy wojskowe rozmieszczono w centrum wyspy we wsi Troodos pod Olimpem oraz w Limassolu⁹⁵. Na Półwyspie Akrotiri powstał natomiast obóz letni dla garnizonu z Limassolu⁹⁶. Limassol stał się największym ośrodkiem wojsk brytyjskich, ich bazę ulokowano na północny-zachód od miasta w Polymedia (Polimedhia), na wysokości 137 m. n.p.m. przy strategicznej drodze do obozu w Troodos. Brytyjska baza w Troodos była przez długie lata letnią rezydencją władz kolonialnych z racji chłodniejszego niż w Nikozji klimatu⁹⁷.

W okresie pierwszej wojny światowej dla poprawy łączności z wojskami francuskimi na Bliskim Wschodzie utworzono w 1916 r. w Famaguście bazę łączności telegraficznej. W Monarga, u nasady Półwyspu Karpas, powstała też przy współpracy z Francją baza szkoleniowa dla bojowników ormiańskich. W Larnace ulokowano stację nasłuchu telegraficznego, a w 1917 r. w Limassolu francuską stację łączności z łodziami podwodnymi⁹⁸. Brytyjskie centra wywiadu powstały w Larnace, Limassolu i Famaguście. Francja posiadała stację bunkrową w porcie Famagusta i centrum wywiadu w Limassolu. W Karaolos umiejscowiono obóz dla tureckich jeńców⁹⁹.

Podczas pierwszej wojny światowej społeczność turecka Cypru była poddana ścisłej kontroli jako sympatyzująca z wrogim państwem, a najaktywniejsi jej przedstawiciele zostali internowani na zamku w Kyrenii¹⁰⁰. Międzynarodowe uznanie aneksji Cypru nastąpiło w traktacie lozańskim z 1923 r. Kolejnym krokiem było ogłoszenie 1 maja 1925 r. Cypru brytyjską kolonią koronną i mianowanie

⁹⁴ A.G. Harfield, *British military presence...*, s. 161.

⁹⁵ A. Varnava, *Recreating rural Britain and maintaining Britishness in the Mediterranean: the Troodos Hill Station in Early British Cyprus*, „The Cyprus Review. A Journal of Social, Economic and Political Issue”, vol. 17, nr 2, Intercollege, Nicosia 2005, s. 47; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 25.

⁹⁶ A.G. Harfield, *British military presence...*, s. 162.

⁹⁷ A. Varnava, *British Military Intelligence in Cyprus during the Great War*, „War in History” 2012, vol. 19, nr 3, s. 355.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 358, 360–61.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 361.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 370.

gubernatora¹⁰¹. Grekom cypryjskim władze brytyjskie zaproponowały swoisty układ, że opuszczą wyspę, jeśli Grecja sceduje na Wielką Brytanię obszary na eksterytorialne bazy morskie w Sudzie koło Chanii na Krecie i Argostolionie na Kefalinii, co oczywiście zostało odrzucone.

Propozycja wzmocniła nastroje antybrytyjskie i 21 października 1931 r. na Cyprze wybuchło powstanie zbrojne¹⁰². Atakujący Grecy spalili pałac gubernatora. Wezwane z Egiptu wojska brytyjskie zdławiły powstanie po kilku dniach, kosztem 6 ofiar śmiertelnych i ok. 30 rannych. Za winnych podżegania do walk uznano kilku polityków, Greków cypryjskich oraz konsula Grecji, który jakoby działał bez porozumienia ze swoim rządem¹⁰³. W konsekwencji zamieszek 16 listopada 1931 r. zawieszono konstytucję kolonii i organa przedstawicielskie¹⁰⁴. Wprowadzono stan wyjątkowy zakazujący zgromadzeń i działalności politycznej partii oraz cenzurę. Pełnię władzy ustawodawczej i wykonawczej przejął gubernator. Demokrację przywrócono dopiero w 1937 r., ale wraz z wybuchem wojny w 1939 r. ponownie ograniczono swobody obywatelskie. Podejrzanych o działalność antybrytyjską można było deportować z wyspy¹⁰⁵. Nie zdecydowano się na planowane w 1938 r. rozbudowanie brytyjskich baz wojennych na Cyprze¹⁰⁶.

Cypryjskim dążeniom do *enosis* nie sprzyjało przejście władzy w Grecji w 1936 r. przez prawicowego dyktatora. Natomiast w Londynie zawiązał się w 1937 r. Komitet Autonomii Cypru dążący do poszerzenia samorządu wyspy w ramach Imperium Brytyjskiego. Na Cyprze ideę tę propagowały zdominowane przez komunistów związki zawodowe i radykalne kluby patriotyczne¹⁰⁷. Wydarzenia drugiej wojny spowodowały zwiększenie eksploatacji ekonomicznej Cypru, przeciw czemu w lutym 1940 r. komuniści wzniesili strajk. Grecy cypryjscy wsparli swoich rodaków w Grecji po napaści na nią Włoch w październiku 1940 r. Łącznie ok. 20 tys. cypryjskich żołnierzy zasililo wojska brytyjskie na wyspie i w Europie.

¹⁰¹ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 173; E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 115; M. Raczyńska, *Przebieg i skutki konfliktu cypryjskiego*, „Zeszyty Naukowe Koła Studentów Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1, Kraków 2013, s. 83.

¹⁰² T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 130.

¹⁰³ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 91.

¹⁰⁴ C. Göktepe, Ü.B. Tuba, *İngiliz güvenlik ve dış politikasında Kıbrıs (1945–1974)*, „Bilgi. Journal of Social Sciences of the Turkic World”, nr 68, Ahmet Yesevi Univeristy, Ankara 2014, s. 143.

¹⁰⁵ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 173.

¹⁰⁶ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 89.

¹⁰⁷ N. Peristianis, *Cypriot nationalism, dual identity, and politics*, w: Y. Papadakis, N. Peristianis, G. Welez (red.), *Divided Cyprus...*, s. 102.

CYPR NA DRODZE DO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH I UMIEDZYNARODOWIENIE SPORÓW

Polityka brytyjska wobec mieszkańców Cypru zmieniała się wraz ze wzrostem zagrożenia niemieckim desantem na wyspę latem 1942 r.¹⁰⁸ W marcu 1943 r. przeprowadzono wybory samorządowe w miastach i zezwolono na działalność partii politycznych. Wykorzystując sytuację 5 października 1941 r. powołano Postępową Partię Ludu Pracującego (AKEL), kontynuatorkę utworzonej w 1926 r. Komunistycznej Partii Cypru zdelegalizowanej w stanie wyjątkowym. Partia ta dążyła do kompromisu z władzami brytyjskimi, jakkolwiek nie rezygnowała z idei *enosis* i miała znaczne wpływy pośród greckiej ludności wyspy¹⁰⁹. Turcy cypryjscy w 1945 r. utworzyli Stowarzyszenie Mniejszości Tureckiej na Cyprze (KATAK), później przekształcone w Turecką Partię Cypru (CKTP)¹¹⁰.

Po drugiej wojnie światowej brytyjskie władze kolonialne w 1946 r. ogłosiły projekt liberalizacji polityki na Cyprze i rozpoczęły rozmowy na temat zmian w konstytucji¹¹¹. W latach 1946–1947 delegacje Greków cypryjskich prowadziły rozmowy w Atenach i Londynie, ale nigdzie nie uzyskały poparcia dla idei *enosis*. Działający w Londynie emigracyjny Komitet Cypryjski zwrócił się 9 sierpnia 1949 r. do ONZ z memorandum wzywającym do uznania prawa ludności wyspy do samostanowienia, co zważywszy na proporcje narodowościowe, musiałyby się skończyć przyłączeniem do Grecji.

Na czele ruchu niepodległościowego stanął Autokefaliczny Kościół Cypryjski z biskupem Makariosem III (oryginalnie Michael Muskos), który prowadził rozmowy z kolejnymi premierami Grecji, a wobec ich dystansowania się do problemu unii zwrócił się za pośrednictwem radia w Atenach bezpośrednio do narodu greckiego¹¹². Makarios zorganizował w dniach 15–22 stycznia 1950 r. nielegalne referendum wyłącznie pośród ludności greckiej. Niemal wszyscy głosujący (95,73 proc., władze kolonialne zabroniły jedynie udziału w referendum pracownikom administracji) opowiedzieli się za przyłączeniem Cypru do Grecji¹¹³. Dążeniu do zjednoczenia wyspy z Grecją towarzyszyły żądania likwidacji brytyjskich baz wojskowych na Cyprze. Po utracie przez

¹⁰⁸ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 192.

¹⁰⁹ J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 173; A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 99.

¹¹⁰ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 69.

¹¹¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 101.

¹¹² S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 69.

¹¹³ E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 127; A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 105.

Wielką Brytanię mandatu w Palestynie i Jordanii, w obliczu groźby utraty wpływów w Egipcie i kontroli nad Kanałem Sueskim pozycja strategiczna Cypru znacząco wzrosła, z czego zdawał sobie sprawę rząd Turcji, który niezbyt energicznie reagował na międzynarodową aktywność Greków cypryjskich, uważając, że *enosis* nie leży w interesie Brytyjczyków¹¹⁴.

Dopiero w 1951 r. grecki premier Sofoklis Wenizelos poruszył w Londynie problem Cypru, proponując unię grecko-cypryjską w zamian za pozostawienie brytyjskich baz na Cyprze i utworzenie nowych w Grecji, ale Brytyjczycy nie wyrazili zainteresowania tym projektem. Zareagowała natomiast Turcja, stwierdzając, że nie zgadza się na zmianę statusu wyspy¹¹⁵. Sytuacja Cypru skomplikowała się dodatkowo, gdy 16 stycznia 1952 r. Grecja i Turcja otrzymały zaproszenie do NATO, sojuszu militarnego, w którym była już Wielka Brytania.

Dnia 20 sierpnia 1954 r. Grecja zgłosiła do ONZ petycję Greków cypryjskich żądających dyskusji o niepodległości Cypru¹¹⁶. Grecja optowała za przeprowadzeniem na wyspie plebiscytu w sprawie jej przyszłych losów. Wielka Brytania odmówiła jednak rozmów w tej sprawie, co wywołało duże niezadowolenie ludności greckiej tak w metropolii, jak i na Cyprze. Grecja postanowiła utworzyć i uzbroić terrorystyczną Cypryjską Organizację Wyzwolenia Narodowego (EOKA – *Ethniki Organosis Kipriotikis Apeleftheroseos*), w celu wymuszenia ustępstw na Brytyjczykach, na której czele stanął gen. Georgios Griwas. Jej ataki poczynawszy od 1 kwietnia 1955 r. na liczne obiekty brytyjskie, w tym radiostację w Nikozji, posterunki policji w Famağuście oraz bazy wojskowe w Akrotiri i Dhekelii, doprowadziły do ponownego wprowadzenia stanu wyjątkowego w okresie 26 listopada 1955 – 4 grudnia 1959 r. i pacyfikacji kryjówek EOKA w Górach Troodos¹¹⁷. Apel arcybiskupa Makariosa do społeczności międzynarodowej o interwencję nie był skuteczny. Nawet Grecja skrycie inspirująca akty terroru oficjalnie nie protestowała przeciw reakcji brytyjskiej.

Terroryzm ze strony Greków cypryjskich zaowocował też wzrostem aktywności politycznej ludności tureckiej na wyspie, wyrażanej poprzez demonstracje. Turcy cypryjscy powołali w listopadzie 1957 r. tajną organizację TMT (Organizację Tureckiego Oporu) zwalczającą

¹¹⁴ C. Göktepe, Ü.B. Tuba, *İngiliz güvenlik...*, s. 144.

¹¹⁵ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 108.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 115.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 119; J.A. Hauziński, *Cypr...*, s. 173; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 213.

oddziały EOKA¹¹⁸. Obie strony konfliktu zapowiedziały szukanie poparcia w swoich ojczyznach – Grecji i Turcji. Tym razem Turcja już nie przyglądała się biernie rozwojowi sytuacji, lecz wsparła Wielką Brytanię. Rząd brytyjski zdawał sobie sprawę, że po podniesieniu kwestii cypryjskiej w ONZ konieczne są jakieś zmiany polityczne i zaproponował Turcji i Grecji udział w trójstronnej konferencji w sprawie Cypru zwołanej do Londynu na 29 sierpnia 1955 r.¹¹⁹ Obok kwestii cypryjskiej celem było złagodzenie konfliktu członków NATO we wschodniej części Morza Śródziemnego i uzgodnienie wspólnej polityki wobec rosnącego zagrożenia radzieckiego. Podczas konferencji Grecja podtrzymała propozycję utrzymania brytyjskiej obecności wojskowej na wyspie i optowała za prawem do samostanowienia Cypru. Turcja podkreślała, że problem cypryjski jest od XIX wieku wyłączną domeną brytyjsko-turecką, obecność militarna Wielkiej Brytanii na wyspie jest pożądana, ale jej wsparcie jest możliwe jedynie od strony terytorium tureckiego w Anatolii. Turcja optowała za powrotem Cypru do Turcji w przypadku rezygnacji Wielkiej Brytanii z tej kolonii. Wielka Brytania przypominała, że zajęła turecki Cypr za zgodą tego państwa w obliczu zagrożenia rosyjskiego i ono nadal istnieje ze strony ZSRR. Ciążące na Brytyjczykach zobowiązania militarne wynikające z traktatu bagdadzkiego wykluczają możliwość rezygnacji z Cypru. Dzierżawa baz na Cyprze nie zastąpi strategicznego faktu, iż cały Cypr jest bazą brytyjską. Ostatecznie Wielka Brytania zaproponowała tylko zmiany w konstytucji Cypru polegające na ustanowieniu Zgromadzenia z gwarantowanym parytetem posłów tureckich, przekazaniu zarządzania wyspą (poza sprawami zagranicznymi, wewnętrznymi i obronnością) gubernatorowi, który stopniowo cedowałby je na przedstawicieli ludności miejscowej w postaci lokalnego rządu. Brytyjczycy zaproponowali więc dość szeroką autonomię Cypru, nad realizacją której miały czuwać rządy Wielkiej Brytanii, Grecji i Turcji¹²⁰. Niestety, konferencja zakończona 7 września nie przyniosła sukcesu, gdyż pozostałe strony odrzuciły projekt brytyjski¹²¹. Konferencja londyńska znacząco popsowała

¹¹⁸ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 121; Y. Papadakis, N. Peristianis, G. Welez, *Introduction. Modernity, history, and conflict in divided Cyprus. An overview*, w: Y. Papadakis, N. Peristianis, G. Welez (red.), *Divided Cyprus. Modernity, history, and an Island in conflict*, seria: *New modernity of Europe*, Indiana University Press, Bloomington 2006, s. 2; E. Gündüz, *1 Ağustos ve TMT*, Kıbrıs Postası, 4.08.2011, <http://www.Kibrispostasi.com/print.php?col=115&art=12387> [dostęp: 19 września.2019].

¹¹⁹ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 215.

¹²⁰ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 71.

¹²¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 125.

relacje pomiędzy uczestniczącymi w niej państwami¹²². W Salonikach podłożono bombę pod konsulatu turecki, a w Turcji wybuchły rozruchy antygreckie w dzielnicach zamieszkanymi przez mniejszość grecką w Stambule i Izmirze. Dla Wielkiej Brytanii sytuacja stawała się korzystna, gdyż kwestia dekolonizacji została przesłonięta konfliktem grecko-tureckim o Cypr, a władztwo brytyjskie nad wyspą gwarantowało *status quo*. Grecja w proteście wycofała swój kontyngent z sił ONZ walczących w wojnie koreańskiej i zerwała współpracę z lokalnym dowództwem NATO w Izmirze, rozważając opuszczenie sojuszu. Zaniepokojone Stany Zjednoczone wezwały oba państwa do rozstrzygnięcia i zakończenia sporu o Cypr. Kolejną klęskę poniosła dyplomacja grecka na sesji ONZ we wrześniu 1955 r., kiedy nie udało się poddać pod głosowanie kwestii cypryjskiej.

Próba bezpośrednich rokowań cypryjsko-brytyjskich też zakończyła się niepowodzeniem, choć po raz pierwszy Brytyjczycy uznali prawo ludności Cypru do samostanowienia w odległym horyzoncie czasowym¹²³. Ponieważ abp Makarios III odmówił zaniechania działalności terrorystycznej przez EOKA, został wraz z całym episkopatem internowany na Seszelach¹²⁴.

Grecja postanowiła ponownie skierować sprawę Cypru pod obrady ONZ, co blokowała Wielka Brytania wraz z państwami Commonwealth'u, obawiając się znacznego poparcia dla samostanowienia pośród członków ONZ. Przyjęta 26 lutego 1956 r. rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 1013 satysfakcjonowała wszystkie strony, gdyż wzywała do pokojowego rozwiązania konfliktu na drodze rokowań i swobody ludności do wyrażenia swojej woli¹²⁵. Grecja uznała, że prawo do samostanowienia ludności Cypru zostało potwierdzone, Turcja stwierdziła, że nie zaakceptowano idei *enosis*, co jest krokiem ku podziałowi wyspy. Wielka Brytania oświadczyła, że nie może przyznać prawa do samostanowienia obywatelom brytyjskim, jakimi są mieszkańcy Cypru.

Wydarzenia z lipca 1956 r. związane z nacjonalizacją Kanału Sueskiego przez Egipt jeszcze bardziej unaocznily kluczowe znaczenie brytyjskiej obecności na Cyprze dla utrzymania pokoju w regionie i oddaliły szansę kraju na samostanowienie¹²⁶. W grudniu 1956 r. pośród brytyjskich polityków pojawiała się idea, aby prawo do samosta-

¹²² C. Göktepe, Ü.B. Tuba, *İngiliz güvenlik...*, s. 144.

¹²³ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 131.

¹²⁴ M. Raczyńska, *Przebieg i skutki...*, s. 87.

¹²⁵ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 144.

¹²⁶ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 75; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 207.

nowienia przyznać obu narodom na Cyprze, co musiałyby doprowadzić do jego podziału i było zgodne z interesem Turcji, gdyż powiełało lansowaną turecką ideę *taksim* (podziału)¹²⁷.

W marcu 1957 r. rząd brytyjski zapowiedział uwolnienie Makariosa III i pozostałych biskupów z internowania na Seszelach bez prawa powrotu na Cypr. Zrezygnowano również z traktowania całego terytorium wyspy jako bazy brytyjskiej, decydując się na lokalizację tam jedynie ograniczonej terytorialnie bazy¹²⁸.

Ustępstwa brytyjskie Grecja potraktowała jako zgodę na *enosis* i wspaniałomyślnie ogłosiła projekt przyszłej unii celnej między Grecją, Cyprzem i Turcją. Turcy cypryjscy, po przyłączeniu wyspy do Grecji, mieliby zachować podwójne obywatelstwo i nie podlegać poborowi do greckiej armii. Dnia 11 marca 1957 r. Turcja kategorycznie odrzuciła ten projekt polityczny. W obliczu impasu NATO zaproponowało swoją mediację, co przyjęła Wielka Brytania i Turcja, ale odrzuciła Grecja.

W kwietniu 1957 r. uwolniony abp Makarios przybył do Aten owaacyjnie witany przez tłumy. Rząd grecki ponownie uznał to za zgodę na *enosis*¹²⁹. NATO, mając na uwadze interes strategiczny, zaproponowało przyznanie niepodległości Cypru gwarancją Stanów Zjednoczonych i grupy innych państw jako swoisty protektorat międzynarodowy zapewniający niepodzielność wyspy i prawa grup narodowych. Wielka Brytania zaproponowała zwołanie kolejnej konferencji w duchu rezolucji ONZ, na co Grecja musiała się zgodzić jako członek tej organizacji. Jedynym warunkiem Brytyjczyków było zachowanie baz wojskowych na Cyprze. Otwartym przeciwnikiem konferencji był Makarios. Grecja zgodę na swój udział obwarowała przyjęciem zasady samostanowienia, czyli niepodległości Cypru z gwarancją w dalszej perspektywie respektowania woli ludności wyspy zgłoszonej w ONZ. Grecja zaproponowała dwa warianty: referendum po 20 latach niepodległości lub wprowadzenie szerokiej autonomii na 10 lat, a później całkowita swoboda wyboru statusu wyspy¹³⁰. Pod koniec 1957 r. Grecja po raz trzeci próbowała wnieść kwestię cypryjską pod obrady ONZ, zyskała dużo głosów poparcia w komisji, ale na forum ZO ONZ sprawa znów upadła¹³¹.

¹²⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 139.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 145.

¹²⁹ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 235.

¹³⁰ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 147–149.

¹³¹ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 242.

Utworzenie Zjednoczonej Republiki Arabskiej (Egipt i Syria) i wzrost wpływów radzieckich w regionie zdopingowały Brytyjczyków do rozwiązania konfliktu cypryjskiego. W dniu 10 czerwca 1958 r. Wielka Brytania przedstawiła plan powołania trójdominium nad autonomicznym Cyprzem. Grecja odrzuciła plan, argumentując, że w 1923 r. Turcja miała się zrzec praw do Cypru, a Turcja oświadczyła, że plan nie uwzględnił podziału wyspy¹³².

Jesienią 1958 r. ponownie mediacji podjęło się NATO, gdyż Grecja zapowiedziała zbliżenie polityczne z obozem komunistycznym i nie zgadzała się na udział Turcji w rozmowach o Cyprze. Próby ustalenia zasad przyszłego rozwiązania konfliktu odrzucały na przemian Grecja i Turcja. W takiej sytuacji rząd Wielkiej Brytanii rozpoczął 1 października 1958 r. jednostronnie realizację planu ogłoszonego przez premiera Harolda Macmillana 19 czerwca 1958 r., który nie uzyskał jednak akceptacji Grecji i Makariosa III. Utworzono na Cyprze odrębne izby reprezentantów społeczności tureckiej i greckiej oraz rząd podległy gubernatorowi. Grecy cypryjscy mieli obsadzić cztery ministerstwa, a Turcy dwa. Sprawy zagraniczne, wewnętrzne i obronność pozostawały w gestii gubernatora. Po 7 latach miała się odbyć konferencja decydująca o statusie wyspy. Reprezentantem Turcji przy brytyjskim gubernatorze został konsul Burhan Isin, Grecy, odrzucając ten plan, nie wyznaczyli swojego przedstawiciela¹³³.

W reakcji na decyzje metropolii kolonialnej EOKA podjęła szereg ataków zbrojnych na obiekty brytyjskie, co przeszło do historii pod nazwą „czarny październik” i spowodowało 20 ofiar śmiertelnych i 250 rannych. Jednocześnie Grecy cypryjscy żądali od rządu greckiego opuszczenia NATO, licząc że skłoni to Brytyjczyków do rezygnacji z planu Macmillana¹³⁴.

Grecja przedstawiła warunki swojego uczestnictwa w konferencji pod egidą NATO, gotowa była na rezygnację z *enosis* i odrzucała *taksim*, stawiając na niepodległość Cypru, ale chciała do rozmów włączyć RFN, gdyż NATO nalegało na udział Stanów Zjednoczonych, Francji i Włoch, jako państw mających interesy w regionie. Te warunki odrzucała z kolei Turcja.

Grecja po raz kolejny wniosła w listopadzie 1958 r. spór pod obrady ONZ, mając tym razem poparcie ZSRR w kwestii dekolonizacji Cypru. Turcja liczyła na poparcie państw arabskich, a Wielka Bryta-

¹³² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 150.

¹³³ *ibidem*, s. 152, 157.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 158; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 244.

nia lansowała plan Macmillana jako przyszły status wyspy¹³⁵. Ostatecznie 5 grudnia 1958 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło uchwałę nr 1287 w kwestii Cypru, która wyrażała przekonanie, że „strony będą kontynuowały wysiłki zmierzające do pokojowego, demokratycznego i sprawiedliwego rozwiązania, zgodnego z Kartą NZ”. Oznaczało to jednak, że ONZ przejęła rolę mediatora i pod jej auspicjami prowadzono już dalsze rokowania z udziałem Wielkiej Brytanii, Grecji i Turcji¹³⁶.

Pierwsze spotkanie ministrów spraw zagranicznych Grecji i Turcji odbyło się w Nowym Jorku 6 grudnia 1958 r., przedstawiono na nim turecką deklarację, że *taksim* nie oznacza podziału terytorialnego wyspy ale utworzenie niepodległej federacyjnej Republiki Grecko-Tureckiej z reprezentacją w urzędach obu narodów w proporcji 6:4 na korzyść Greków. Grecy odrzucili nazwę państwa, charakter federacyjny, a ponadto kwestionowali liczbę baz brytyjskich. Proponowali demilitaryzację Cypru, co oznaczałoby wycofanie wojsk brytyjskich, czego obawiała się Turcja.

Podczas spotkania w Paryżu 16–18 grudnia 1958 r. uzgodniono nazwę państwa Republika Cypru, system prezydencki (prezydent Grek, wiceprezydent Turek wybierani przez swoje społeczności, wyposażeni w weto absolutne w sprawach zagranicznych i obronności)¹³⁷. Na czele armii stałby prezydent, a zastępował go wiceprezydent. Obaj kierowaliby rządem złożonym z sześciu ministrów greckich i trzech tureckich¹³⁸. Zgromadzenie składałoby się z dwóch izb narodowych, każda zajmowałaby się sprawami kultury, religii i edukacji swojej społeczności. Powszechny wybory odbywałyby się odrębnie w każdej ze społeczności narodowych. Nie uzgodniono liczebności parlamentu, ale ustalono proporcję liczby posłów 70 proc. dla Greków i 30 proc. dla Turków. Oba języki narodowe miały być oficjalnymi, a w polityce międzynarodowej Cypr miał w sposób szczególny traktować Turcję, Grecję i Wielką Brytanię, której przyznano prawo do dwóch baz na wyspie.

Trzecie spotkanie ministrów spraw zagranicznych Grecji i Turcji w Paryżu 17 stycznia 1959 r. przyniosło zgodę, że w interesie społeczności Cypru nie można dopuścić ani do *enosis*, ani do *taksim*. Turcja zrezygnowała z forsowania idei federalizacji wyspy, ale żądała bazy wojskowej, zgadzając się na prawo Grecji do takiej bazy. Grecja nie zgodziła się na żadną obecność wojskową na Cyprze poza brytyjską.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 245.

¹³⁶ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 165.

¹³⁷ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 249.

¹³⁸ Y.I. Gamawa, *Cyprus case and international law*, Institute of International Studies Yildirim Beyazit University, Ankara 2013, s. 5, niepubl.

Ustalono też zasady kompozycji flagi Cypru w proporcji 2/3 elementów greckich i 1/3 elementów tureckich¹³⁹.

Dalsze rozmowy prowadzono już na szczęblu premierów w Zurychu 5 lutego 1959 r. Grecy proponowali, aby wysłać na Cypr przedstawicieli konferencji w celu konsultacji decyzji ze społecznościami wyspy, co Turcy odrzucili, uznając, że strony zdołają dojść do porozumienia bez zewnętrznego wsparcia¹⁴⁰. Turcja ponownie wróciła do idei federalizacji wyspy i prawa do bazy wojskowej, po raz pierwszy stając się stroną destrukcyjną w rokowaniach. Teraz Grecji bardziej zależało na osiągnięciu kompromisu i dla zabezpieczenia praw ludności muzułmańskiej zgodziła się na podpisanie dwóch odrębnych traktatów. Traktat gwarancyjny miał zawrzeć Cypr z jednej strony z Grecją i Turcją oraz Wielką Brytanią z drugiej i gwarantowałby on niezależność, integralność terytorialną i bezpieczeństwo Republiki Cypru. Miał on wykluczyć możliwość *enosis*, *taksim*, a także przyłączenie Cypru do któregośkolwiek z państw stron układu. Cypr nie miałby prawa wchodzić w unię polityczną lub ekonomiczną z innymi państwami. Drugi traktat – trójstronny miał dotyczyć sojuszu Cypru, Grecji i Turcji, który by zabezpieczał przed atakiem bezpośrednim lub pośrednim oraz zagrożeniami suwerenności i integralności terytorialnej Cypru. Uzgodniono obecność greckiego i tureckiego kontyngentu wojskowego na wyspie i wspólne grecko-turecko-cyprijskie dowództwo, ale nie udało się ustalić ich liczebności. Turcja optowała za dużymi oddziałami, a Grecja za symbolicznymi. Ostatecznie uzgodniono, że Grecja przyśle 950 żołnierzy a Turcja 650, dowodzić będą rotacyjnie wojskowi z obu państw. Użycie tych sił w celach zgodnych z obroną idei porozumienia jest możliwe tylko przy obopólnej zgodzie, a wykluczone jest jednostronne ich użycie¹⁴¹.

Uzgodnienia z Zurychu zyskały sankcję konstytucyjną. Ustalono też skład wojsk cyprijskich w liczbie 2 tys. żołnierzy i proporcji 60 proc. Greków cyprijskich i 40 proc. Turków.

Dopracowano też kwestie organizacji władzy. Prezydenta Greka wybierać miała na pięć lat społeczność prawosławna, a wiceprezydenta Turka społeczność muzułmańska. Grecy otrzymali siedem ministerstw, a Turcy tylko trzy. Trybunał Konstytucyjny miał się składać z Greka, Turka i osoby neutralnej wskazanej przez prezydenta i wice-

¹³⁹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 167.

¹⁴⁰ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 251.

¹⁴¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 169; G. Polyviou, *Cyprus. Conflict and negotiations 1960–1980*, Gerald Duckworth and Co., London 1980, s. 13.

prezydenta. Grecy zgodzili się po długich negocjacjach na utworzenie odrębnych narodowych rad miejskich, na czteroletni okres próbny, w Nikozji, Famaguście, Larnace, Limassolu i Pafos¹⁴². Administracja państwa miała się składać z obu nacji w proporcji 70 proc. do 30 proc.¹⁴³ Zezwolono na wywieszanie flag Grecji i Turcji obok flagi cypryjskiej oraz obchodzenie świąt państwowych obu krajów.

W dniu 11 lutego 1959 r. premierzy Konstantinos Karamanlis i Adnan Menderes podpisali protokół uzgodnienia czterech dokumentów, które miały być przedstawione parlamentom obu państw. Były to „Podstawy struktury Republiki Cypru”, zawierające założenia konstytucji republiki, drugim był traktat gwarancyjny między Cyprem, Wielką Brytanią, Grecją i Turcją, trzecim traktat sojuszniczy grecko-turecko-cypryjski i czwartym dokumentem, którego nigdy nie opublikowano, był *gentlemen’s agreement* zawierający tajne uzgodnienia obu premierów w kwestii przyszłej polityki Cypru¹⁴⁴. Po powrocie do Aten premier Grecji zapoznał abp. Makariosa z treścią traktatów i uzyskał jego akceptację. Patriarcha otrzymał od Grecji wolną rękę w kwestii negocjacji z Wielką Brytanią wielkości i kształtu terytorialnego baz wojskowych. W kolejnym dniu Makarios powiadomił o ustaleniach listem gen. G. Griwasa i prosił o ich akceptację, czego jednak nie dostał. Opór wynikał z nieuzyskania prawa do *enosis* oraz braku przedstawiciela EOKA w przyszłych rokowaniach niepodległościowych z Londynem¹⁴⁵. Premier Turcji nie konsultował wyników rokowań ze społecznością Turków cypryjskich.

Ostateczne rokowania odbyły się w Londynie 12–17 lutego 1959 r. z udziałem ministrów spraw zagranicznych Turcji, Grecji i po raz pierwszy rządu Wielkiej Brytanii¹⁴⁶. Brytyjczycy żądali eksterytorialnych baz na Cyprze i gwarancji pozostania Republiki Cypryjskiej we Wspólnocie Narodów, a strona grecko-turecka chciała uzyskać dla Cypru znaczące wsparcie gospodarcze ze strony metropolii. Grecy prosili też o amnestię dla cypryjskich więźniów związanych z EOKA. Rokowania przebiegły bez większych trudności i na 16 lutego zaproszono do Londynu abp. Makariosa III z delegacją Greków cypryjskich w celu podpisania dokumentów. Wcześniej jednak Makarios nie uzyskał poparcia dla ustaleń z Zurychu w samej reprezentacji Greków cypryjskich, więc odmówił przybycia i odrzucił dotychczasowe ustalenia

¹⁴² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 170.

¹⁴³ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 18, 25.

¹⁴⁴ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 72.

¹⁴⁵ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 171–172.

¹⁴⁶ T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 251.

rokowań. Grecy cypryjscy uznali, że plan jest nadal zbieżny z wcielonym w życie przez premiera Macmillana i daje zbyt duży udział we władzy społeczności Turków cypryjskich. Dopiero naciski ministra spraw zagranicznych na Makariosa III skłoniły go do przyjęcia zaproszenia na konferencję londyńską.

POCZĄTEK TRWAŁEGO PODZIAŁU POLITYCZNEGO CYPRU

Konferencja londyńska rozpoczęła się 17 lutego 1959 r. Grecję reprezentował minister spraw zagranicznych Ewangelos Aweroff-Tossizza, Turcję jego odpowiednik Fatin Zorlu, Wielką Brytanię Selwyn Lloyd, Greków cypryjskich abp Makarios, a Turków cypryjskich Fazıl Küçük. W następnym dniu mieli dołączyć premierzy państw stron traktatu. Makarios oficjalnie odrzucił ustalenia traktatów, co wywołało konsternację greckiego ministra, który w tej sytuacji nie widział możliwości renegotjacji układu z Turcją. Następnego dnia delegacja Grecji próbowała wpłynąć na Greków cypryjskich, aby poniechali obstrukcji, gdyż fiasko konferencji może mieć nieobliczalne skutki międzynarodowe, za co odpowie Makarios III. Tracąc poparcie Grecji, Makarios ujawnił, które punkty porozumień są dla niego trudne do akceptacji. Kwestionował oddzielne uchwalanie budżetu przez izby narodowe, prawo obu głów republiki do weta w zakresie polityki zagranicznej, zbyt duży udział mniejszości tureckiej w administracji, ustalenia konstytucyjne zawarte w traktatach, co sugeruje brak suwerenności przyszłej republiki i prawo państw gwarantów do podjęcia interwencji na Cyprze w przypadku niewypełnienia ustaleń¹⁴⁷. Przedstawiciel Turków cypryjskich przypomniał, że jego społeczność nie jest mniejszością narodową, ale też Cypryjczykami. Pozostałe strony Grecja, Turcja i Wielka Brytania nie wniosły zastrzeżeń. W tej sytuacji minister Lloyd zapytał wprost abp. Makariosa, czy zaakceptuje traktaty i dopiero w dniu następnym uzyskał twierdzącą odpowiedź. W dniu 19 lutego 1959 r. w Londynie podpisali porozumienie o niepodległości Cypru premierzy Wielkiej Brytanii i Grecji oraz abp Makarios i Fazıl Küçük. Zabrakło premiera Turcji Adnana Menderesa, który jako jedyny przeżył dwa dni wcześniej katastrofę samolotu podczas lądowania na Gatwick i porozumienie sygnował w szpitalu po kilku dniach. Większość uchwalonych dokumentów opublikowano 23 lutego 1959 r., w tym dodany do nich artykuł mówiący o utworze-

¹⁴⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 175–176.

niu eksterytorialnych baz brytyjskich na Cyprze¹⁴⁸. Oznaczało to, że po raz trzeci w historii wyspa zostanie podzielona granicą polityczną. Nie ujawniono tajnych ustaleń grecko-tureckich w sprawie polityki Cypru oraz protokołu, w którym Wielka Brytania, Grecja i Turcja zgadzały się na członkostwo Cypru w NATO, korzystanie z brytyjskich baz przez Stany Zjednoczone i konsultacje stron w kwestii wspólnej obrony Cypru. Utajniono też zakaz udziału Republiki Cypru w unii politycznej i ekonomicznej z innym państwem z wyjątkiem członkostwa we Wspólnocie Narodów. Makarios nie protestował, bo zdawał sobie sprawę, że Cypr jest za małym państwem, aby na początku niepodległości móc decydować o sojuszach i zamierzał prowadzić politykę niezaangażowania¹⁴⁹.

Ostatnim aktem było zaakceptowanie ustaleń przez dowódcę EOKA gen. Griwasa i ogłoszenie zawieszenia broni na Cyprze od 9 marca 1959 r. Parlamenti trzech państw stron porozumienia ratyfikowały traktaty do 19 marca.

W celu realizacji porozumień ustanowiono w Londynie Połączony Komitet pracujący nad ostatecznym kształtem obu traktatów gwarancyjnego i sojuszniczego. Na Cyprze utworzono Tymczasowy Komitet przygotowujący organizację aparatu administracyjnego oraz Połączoną Komisję Konstytucyjną pracującą nad ustaloną w zarysie w traktatach ustawą zasadniczą Cypru¹⁵⁰.

Poważne problemy miał londyński Połączony Komitet z określeniem wielkości eksterytorialnych baz brytyjskich. Wielka Brytania wystąpiła z maksymalistycznym roszczeniem objęcia obszaru o powierzchni ponad 440 km², podczas gdy Grecy cypryjscy byli skłonni przyznać jedynie 93 km². Ostatecznie uzgodniono, że dwie brytyjskie bazy eksterytorialne zajmą łącznie powierzchnię¹⁵¹ ponad 256 km².

Obradujący w Nikozji Tymczasowy Komitet przygotował ordynację wyborczą, powołał prowizoryczny rząd złożony z 10 ministrów (w tym 3 Turków) pracujący pod przewodnictwem brytyjskiego gubernatora Hugh Foota. Ponieważ prawo wyborcze respektowało podział etniczny zdecydowano o włączeniu do kurii greckiej dwóch mniejszości maronickiej i ormiańskiej. Pierwsze wybory prezydenckie na Cyprze odbyły

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 176.

¹⁴⁹ J. Ker-Lindsay, *Shifting alignments. The external orientation of Cyprus since independence*, „The Cyprus Review. A Journal of Social, Economic and Political Issue”, Intercollege, vol. 22, nr 2, Nicosia 2010, s. 69.

¹⁵⁰ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 177.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 178; C. Göktepe, Ü.B. Tuba, *İngiliz güvenlik...*, s. 152; T. Morgan, *Sweet and bitter...*, s. 254.

się 13 grudnia 1959 r., prezydentem republiki został Grek abp Makarios III, a wiceprezydentem Turek dr Fazıl Küçük.

Największe problemy napotkała Połączona Komisja Konstytucyjna złożona z reprezentantów Greków i Turków cypryjskich, pracująca pod przewodnictwem prof. Marcela Bridela z Uniwersytetu w Lozannie. Spór konstytucyjny dotyczył zasad organizacji rad miejskich pięciu największych ośrodków. Turcy optowali za ich rozdzieleniem wedle kryterium narodowego dla ochrony ich praw jako grupy mniej licznej. Dopiero 6 kwietnia 1960 r. *Konstytucja* została napisana i uwzględniała rozdzielenie rad miejskich na okres przejściowy.

Parlament Wielkiej Brytanii w dniu 29 lipca 1960 r. upoważnił królową Elżbietę II do nadania Cyprovi niepodległości. Stosowny dekret monarchini podpisała 3 sierpnia i z dniem 16 sierpnia 1960 r. Cypr stał się niepodległą republiką¹⁵². Tego samego dnia w Nikozji gubernator brytyjski, prezydent i wiceprezydent Cypru podpisali *Konstytucję* i oba traktaty międzynarodowe¹⁵³.

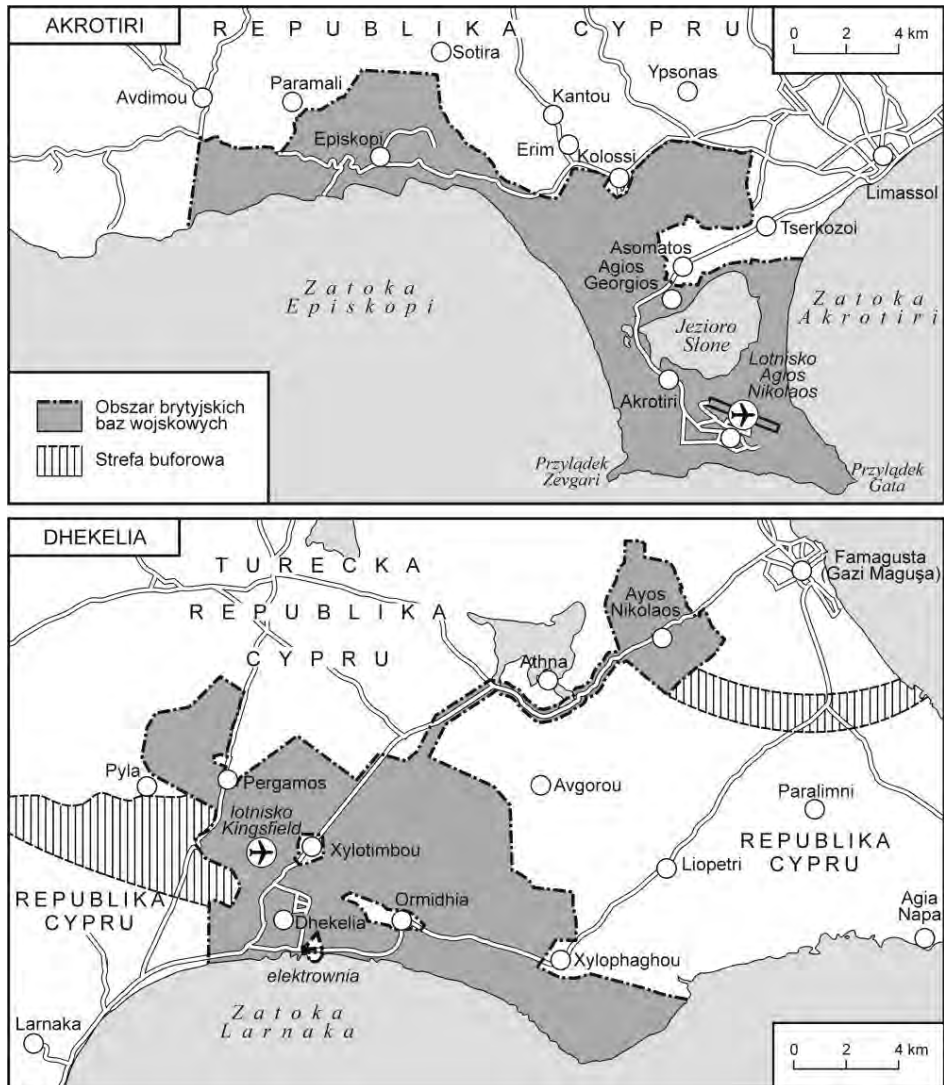
Pierwsze wybory do izb narodowych parlamentu przeprowadzono 6 sierpnia 1960 r.¹⁵⁴ W momencie odzyskania przez Cypr niepodległości po 471 latach zależności kolejno od Wenecji, Turcji i Wielkiej Brytanii wyspa była podzielona na trzy jednostki geopolityczne – suwerenną Republikę Cypru (o powierzchni 9 521 km²) i dwie brytyjskie eksterytorialne bazy wojskowe Akrotiri i Dhekelia (254 km²), łącznie zajmujące 2,74 proc. powierzchni wyspy¹⁵⁵ (ryc. 6). Faktycznie już wówczas podział ten był bardziej skomplikowany, gdyż na obszarze Dhekelii znajdowały się cztery eksklawy Republiki Cypryjskiej zawierające istotne dla niej obiekty, dwie wioski Ksilotimwu (Xylotymbo) i Ormidia (Ormidhia) oraz położoną na wybrzeżu elektrownię w Dhekelii i sąsiadujące z nią od północy osiedle, enklawy rozdzielone jedynie eksterytorialną drogą brytyjską. Zatem Republika Cypryjska już na początku swej egzystencji składała się z pięciu części terytorialnych jednej dużej i czterech małych eksklaw w Dhekelii. Sama baza Dhekelia ma też złożony kształt, na który składają się zasadniczo dwie części terytorialne, główny trzon wokół Dhekelii z szerokim dostępem do morza oraz połączona z nim jedynie wąskim pasem drogi eksterytorialnej brytyjska enklawa Ayos Nikolaos, leżąca w głębi wyspy, na zachód od Famagusty.

¹⁵² A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 77.

¹⁵³ *Konstytucja Republiki Cypryjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.

¹⁵⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 178–179.

¹⁵⁵ L. Burkiewicz, *Kilka uwag...*, s. 73.

Ryc. 6. Brytyjskie eksterytorialne bazy wojskowe na Cyprze

Źródło: M. Sobczyński, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 387.

KONFLIKTY WEWNĘTRZNE W REPUBLICIE CYPRYJSKIEJ

Niepodległy Cypr znalazł się jednak w trudnej sytuacji geopolitycznej. Grecja nie zrezygnowała z idei *enosis* i choć było to wykluczone traktatowo, to nadal ją propagowała. Wprowadziła też na wyspę stały kontyngent wojskowy. Turcja była bardzo zadowolona z układu, gdyż

także miała na Cyprze swój kontyngent, a traktat dał jej prawo ingerencji, gdyby któryś z pozostałych protektorów złamał jego ustalenia. Wielka Brytania utrzymała na wyspie obecność wojskową i to w postaci eksterytorialnej, co w tym strategicznym punkcie było kluczowe dla realizacji brytyjskiej polityki na Bliskim Wschodzie. Najslabszym elementem były relacje pomiędzy ludnością grecką, stanowiącą wówczas 80 proc. populacji wyspy, i turecką na Cyprze wynikające z zawodu, który spotkał Greków cypryjskich uznających podpisane traktaty za wyjątkowo ich krzywdzące. Uważali oni, że społeczność międzynarodowa kupiła pokój ich kosztem i nie mieli w związku z tym interesu w utrzymaniu sytuacji pokojowej. Grecy nie celebrowali nawet święta niepodległości, zaczęli to czynić dopiero od 1979 r. na skutek tureckiej inwazji. Społeczność turecka Cypru całkowicie podporządkowała się polityce Turcji, widząc w niej gwaranta ich pozycji politycznej i ekonomicznej, ale jednocześnie doceniała niepodległość wyspy¹⁵⁶. Grecy cypryjscy wykazywali dużą niezależność od Grecji, a nawet oskarżali ją o zdradę ich interesów. Taką ocenę podzielał również prezydent Republiki Cypryjskiej Makarios III, głosząc, że międzynarodowe traktaty ograniczyły suwerenność Cypru, ale zdawał sobie też sprawę, że umocnienie NATO, które nastąpiło w wyniku zawarcia porozumienia, gwarantuje też niepodległość Cypru. Żywił też nadzieję, że w przyszłości kwestia cypryjska wróci pod obrady ONZ w duchu prawa do samostanowienia narodów. Pełnoprawnym członkiem tej organizacji Cypr został 20 września 1960 r.¹⁵⁷ Natomiast planowane w tajnym porozumieniu wciągnięcie Cypru do NATO nie powiodło się, gdyż Makarios był zwolennikiem polityki niezaangażowania. Cypr został 14 marca 1961 r. przyjęty do Wspólnoty Narodów i pomimo azjatyckiego położenia do Rady Europy 24 maja 1961 r.¹⁵⁸ Kiedy w 1962 r. Wielka Brytania po raz pierwszy złożyła wniosek o akces do Wspólnot Europejskich, Cypr także wyraził zainteresowanie takim członkostwem. Po francuskim wecie wobec kandydatury Wielkiej Brytanii, również Cypr w 1963 r. zawiesił te starania i wznowił je dopiero w 1970 r.¹⁵⁹

W polityce zagranicznej niepodległy Cypr realizował strategię dobrych relacji tak z Zachodem, jak i z blokiem komunistycznym. Zbliżenie z ZSRR i jego satelitami dawało nadzieję na zyskanie poparcia

¹⁵⁶ S. Tiryaki, *Nested identities. From history books to the emergence of post-conflict generation in Cyprus*, w: A. Mensur (red.), *Managing intractable conflicts: lessons from Moldova and Cyprus*, Global Political Trends Center, Istanbul Kültür University, Istanbul 2013, s. 29.

¹⁵⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 182-184, 200.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 185.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 189.

dla zmiany *Konstytucji* cypryjskiej w pożądanym przez ludność grecką kierunku. Nie bez znaczenia była wspólnota religijna Greków cypryjskich z ludnością dużej części ZSRR i niektórych komunistycznych państw południowych Słowian, choć sojusznicy ci byli nastawieni skrajnie antyreligijnie. Makarios III zezwolił na legalną działalność komunistycznej Postępowej Partii Ludzi Pracy (AKEL), zdominowanej przez społeczność grecką i cieszył się jej poparciem¹⁶⁰.

Realizowana przez Makariosa polityka zagraniczna nie była zgodna z interesem ludności tureckiej. Pomimo weta tureckiego wiceprezydenta wobec polityki realizowanej przez prezydenta i wygrania sporu przed Najwyższym Trybunałem Konstytucyjnym w lutym 1962 r. polityka ta nie uległa zmianie a wyrok zignorowano. Niezadowolona z polityki rządu była również część Greków cypryjskich o poglądach prawicowych, dostrzegająca wzrost wpływów komunistycznych. AKEL, stanowiący agenturę moskiewską, posunął się nawet do żądania likwidacji baz brytyjskich na Cyprze. Życzenie takie artykułował wielokrotnie abp Makarios, twierdząc, że brytyjska, a zatem NATO-wska, obecność wojskowa na wyspie utrudnia realizację polityki niez zaangażowania. Grecja zachowywała natomiast dystans wobec zagranicznej polityki Cypru. Relacje grecko-cypryjskie były dość chłodne, gdyż Cypr nie realizował polityki pożądanej przez Grecję, w tym nie wspierał Grecji w przyjaznych stosunkach z Turcją. Grecja silnie zasilała Cypr ekonomicznie i naukowo, ale budowała też opozycję wobec zbyt niezależnej polityki Makariosa. Stosunki cypryjsko-tureckie ukształtował pucz wojskowy przeprowadzony w Turcji w maju 1960 r. Ankara postrzegała Cypr jako potencjalną bazę do agresji na jej terytorium w strategicznie ważnym, ale słabo bronionym, regionie portu Iskenderun w Lewancie. Alians Makariosa z komunistami był dodatkowym sygnałem zagrożenia. Dla utrzymania poprawnych stosunków z Cyprzem Turcja wspierała sprzyjającego Grekom cypryjskim Fazila Kūçūka, a nie wrogiemu im Raufa Denktaşą¹⁶¹.

W polityce wewnętrznej Cypru pierwsze spory pomiędzy społecznością grecką i turecką ujawniły się wiosną 1961 r. podczas uchwalania ustawy budżetowej. Grecy optowali za ustanowieniem wysokich podatków w celu poprawy sytuacji ekonomicznej kraju, a Turcy uznali to za próbę niszczenia gospodarczego ich społeczności. Skutkiem było nieuchwalenie budżetu kraju¹⁶². Jesienią 1961 r. spór rozgorzał wokół

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 183; E.I. Urazova, V.A. Šmarov (red.), *Kipr...*, s. 133.

¹⁶¹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 193.

¹⁶² *Ibidem*, s. 202.

zasad tworzenia cypryjskiej armii, gdyż *Konstytucja* nie regulowała szczegółów, a ustalała tylko procentowy udział narodów. Makarios dążył do utworzenia armii jednolitej, utrzymując narzuconą proporcję, a Turcy cypryjscy, nie negując proporcji, chcieli odrębnych oddziałów. Przewaga w rządzie Greków pozwoliła im przeforsować model jednolitej armii mieszanej narodowo. Wiceprezydent zawetował tę decyzję i ostatecznie Cypr nie powołał swojej armii. Makarios pomimo zapisów traktowych nie dopuszczał też do powołania odrębnych rad w pięciu największych miastach, proponując odwrotnie na okres próbnych czterech lat powołanie rad mieszanych, co odrzuciła społeczność turecka. Makarios 29 grudnia 1962 r. wydał dekret zawieszający samorządy na Cyprze, korzystając jeszcze z prawa kolonialnego, czego nie uznali muzułmanie, powołując własne samorządy¹⁶³. Sprawa oparła się o Najwyższy Trybunał Konstytucyjny, któremu przewodniczył Niemiec. Wyrok był niekorzystny dla obu stron, zarówno politykę Makariosa jak i samorządy czysto tureckie uznano za niekonstytucyjne. Prezydent jednak odrzucił ten wyrok i 4 sierpnia 1963 r. zażądał rewizji *Konstytucji* w zakresie uprawnień narodowych izb parlamentu, obsady stanowisk w administracji państwa i zasad powołania samorządów miejskich, co było jawnym wejściem na drogę konfliktu i dążeniem do złamania traktatów międzynarodowych¹⁶⁴. Makarios zakwestionował też prawo państw sygnatariuszy traktatów do interwencji w obronie zasad prawnych na Cyprze, argumentując, iż obywatele suwerennego państwa muszą mieć prawo do zmiany *Konstytucji*. Swoją propozycję korekty wyłożył w 13 punktach Makarios ogłosił 30 listopada, a 4 grudnia 1963 r. przekazał go formalnie Küçükowi oraz Grecji, Turcji i Wielkiej Brytanii. Turcy cypryjscy odrzucili ten projekt, dostrzegając w nim powrót do idei *enosis*, to samo 7 grudnia uczyniła Turcja¹⁶⁵.

POCZĄTEK WOJNY DOMOWEJ NA CYPRZE

Nowa polityka Makariosa bardzo zaostrzyła stosunki narodowościowe na wyspie. Po kilku dniach doszło do ataku bombowego na pomnik bojownika EOKA Markosa Drakosa. Obie strony oskarżały się o ten akt terrorystyczny, mający na celu wywołanie rozruchów, co ostatecznie

¹⁶³ *Ibidem*, s. 203.

¹⁶⁴ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 75.

¹⁶⁵ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 78; A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 206–207; G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 30.

nastąpiło 21 grudnia 1963 r.¹⁶⁶ Dzień wcześniej grecki minister spraw wewnętrznych nakazał rozbroić wszystkich policjantów narodowości tureckiej, co świadczy o przygotowanym i celowym działaniu Greków cypryjskich zmierzających do wojny domowej. Potyczki zbrojne szybko objęły całą wyspę i wykazały znaczącą przewagę militarną Greków. Po kilku dniach walk było już ponad 300 ofiar śmiertelnych i zburzono ponad 100 tureckich wsi. Obie strony oskarżały się o sprowokowanie walk, Grecy tłumaczyli, że musieli rozbroić tureckie bojówki, a Turcy, że bronili się przed agresorem. Wiele faktów wskazuje jednak, iż Makarios III zdecydował samodzielnie zmienić sytuację polityczną na wyspie, łamiąc traktaty międzynarodowe i zmierzając do *enosis* nawet wbrew interesom międzynarodowym Grecji. Wprawdzie Makarios i Küçük wezwali obie strony konfliktu do zaprzestania walk, ale nie przyniosło to skutku, gdyż do wojny domowej włączyły się już stacjonujące na Cyprze wojska Grecji i Turcji, wspierając swoje etnosy¹⁶⁷.

Na złamanie traktatów zareagowali wszyscy pozostali ich sygnatariusze. Turcja ogłosiła mobilizację, skierowała do portu Iskenderun kilka okrętów, a 25 grudnia lotnictwo tureckie rozpoczęło loty ostrzegawcze nad Cyprzem. Grecja również ogłosiła mobilizację i zapowiedziała reakcję, gdyby Turcja dokonała desantu na Cypr. Oba państwa, zdając sobie sprawę z groźby wybuchu konfliktu międzynarodowego, zaapelowały o wsparcie do swoich sojuszników. Najsilniejszy odzew przyszedł ze strony Wielkiej Brytanii, która wzięła na siebie uregulowanie konfliktu, obawiając się likwidacji jej baz na wyspie. W dniu 25 grudnia 1963 r. prezydent i wiceprezydent Cypru zgodzili się na utworzenie korpusu sił pokojowych złożonego z wojsk Grecji, Turcji i Wielkiej Brytanii pod dowództwem gen. Edwarda Younga. Dla rozdzielenia walczących stron w Nikozji wyznaczono tzw. zieloną linię, czyli strefę odseparowującą dzielnice greckie od tureckich, którą kontrolowali wyłącznie żołnierze brytyjscy. Pojawiła się zatem pod koniec 1963 r. na Cyprze kolejna granica, jeszcze nie polityczna, ale już skutecznie pełniąca rolę bariery trudnej do przekroczenia¹⁶⁸.

Prezydent Makarios złożył skargę na Turcję do ONZ, ale dokument sygnowali jedynie Grecy cypryjscy, bo Turcy wycofali się już z pracy w rządzie Cypru. Kwestia, czy skarga zostanie przez ONZ rozpatrzona, była zarazem testem na międzynarodowe uznanie rządu Cypru złożonego wyłącznie z Greków i dzięki postawie tzw. państw niezaangażowa-

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 30.

¹⁶⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 207.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 208.

nych (czyli agencji radzieckiej) rezultat okazał się pomyślny. Uznano prawo Makariosa jako prezydenta republiki do reprezentowania Cypru. Wprawdzie uchwała Rady Bezpieczeństwa ONZ z 27 grudnia wzywała jedynie do pokojowego rozwiązania konfliktu, ale nie ona była kluczowa dla Makariosa, tylko międzynarodowe uznanie, jakie uzyskał.

Wykorzystując ten sprzyjający fakt, 1 stycznia 1964 r. Makarios jednostronnie wypowiedział ustalenia z Zurychu i Londynu, czyli zerwał traktaty międzynarodowe, które sygnował. Pozostałe strony porozumienia nie zaakceptowały tego aktu. Wielka Brytania wprost ostrzegła Makariosa, że naraża się na inwazję turecką na wyspę. Kryzys, który dotyczył NATO, i ewentualny konflikt zbrojny pomiędzy jego członkami w oczywisty sposób były w interesie ZSRR, który wspierał Makariosa¹⁶⁹.

W tej sytuacji 15 stycznia 1964 r. zwołano w Londynie międzynarodową konferencję w sprawie Cypru z udziałem przedstawicieli rządów Wielkiej Brytanii, Grecji, Turcji oraz Greków i Turków cypryjskich. Obrady utajniono. Grecy cypryjscy żądali unieważnienia międzynarodowych traktatów, na mocy których Cypr uzyskał niepodległość i obiecywali utworzenie stabilnego jednolitego państwa, w którym żadna grupa narodowa nie będzie krzywdzona. Turcy cypryjscy chcieli utrzymania dotychczasowego statusu, nie wierząc w zapewnienie greckie, przypominali, że nie są mniejszością tylko pełnoprawnymi współobywatelami republiki. Turcja zażądała po raz pierwszy podziału Cypru i przekazania jej pod administrację części północnej, ale dopuszczała też federalizację na wzór szwajcarski. Grecja dążyła do utrzymania państwa unitarnego i nie wspominała nawet o idei *enosis*. Po 14 dniach obrad nadal trwał impas, a Grecy cypryjscy oskarżali wojska brytyjskie na wyspie o sprzyjanie ich wrogom. W takiej sytuacji Wielka Brytania 24 stycznia 1964 r. zaproponowała, aby przywróceniem pokoju na Cyprze zajęły się siły międzynarodowe NATO, co zaakceptowały Grecja, Turcja a także Turcy cypryjscy. Jedynie Grecy cypryjscy forsowali ideę, aby funkcję tę powierzyć siłom ONZ, obawiając się, że silna pozycja Turcji w pakcie może być wykorzystana do wsparcia interesów ludności tureckiej na wyspie¹⁷⁰.

Napięcie na wyspie wzrosło, kiedy flota turecka rozpoczęła koncentrację wokół Cypru, grożąc inwazją, jeśli nie ustanie przemoc wobec tureckiej społeczności. W takim przypadku Grecja też zapowiadała interwencję zbrojną.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 209.

¹⁷⁰ *Ibidem*, s. 211.

Pozostające dotąd na uboczu sporu grecko-tureckiego Stany Zjednoczone wyraziły 7 lutego 1964 r. gotowość uczestnictwa ich wojsk w siłach pokojowych NATO. Plan brytyjsko-amerykański przewidywał ustanowienie pokojowych sił na Cyprze na trzy miesiące w sile 10 tys. żołnierzy, a w skład tego kontyngentu miały wejść też już stacjonujące na wyspie wojska Grecji i Turcji. Mediator wyłoniony spośród państw nigdy na Cyprze niezaangażowanych miał doprowadzić do rozwiązania konfliktu¹⁷¹. Prezydent Makarios obawiał się, że może to doprowadzić do podziału wyspy, uzyskał wsparcie ZSRR, który potępił konferencję londyńską i ostatecznie odrzucił plan wprowadzenia sił pokojowych NATO.

Debata nad kryzysem cypryjskim w Radzie Bezpieczeństwa ONZ rozpoczęła się 16 lutego 1964 r. Cypr, Grecja i ZSRR dążyły do pełnej niepodległości wyspy i usunięcia z niej wojsk brytyjskich. Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Turcja chciały zaprzestania pogromów na wyspie i przywrócenia porządku konstytucyjnego, a następnie dyplomatycznego rozwiązania konfliktu. Blok komunistyczny oskarżał Zachód o dążenia imperialistyczne, w czym wspierały go tzw. państwa niezaangażowane (*de facto* też sterowane przez ZSRR)¹⁷².

Rada Bezpieczeństwa ONZ uchwaliła ostatecznie 4 marca 1964 r. rezolucję nr 186, powołującą siły pokojowe na Cyprze pod nazwą UNFICYP w sile 7 tys. żołnierzy, w ramach których miały być wydzielone też międzynarodowe siły policyjne UNCIVPOL¹⁷³. Rezolucja wzywała do powstrzymania się od użycia siły i poszanowania integralności terytorialnej i politycznej niezależności Cypru. Rezolucja była politycznym zwycięstwem Makariosa, gdyż zmuszała Turcję do rezygnacji z inwazji na wyspę, nie przyniosła jednak unieważnienia traktatów międzynarodowych, co było z kolei korzystne dla Turcji i Wielkiej Brytanii¹⁷⁴.

Na siły UNFICYP w pierwszej fazie składały się kontyngenty: Austrii (dystrykt Pafos), Danii (dystrykt Lefka i zachodnia Nikozja), Nowej Zelandii (dystrykt Limassol), Wielkiej Brytanii (zachodnia część dystryktu Larnaka, dystrykt Nikozja), Irlandii (wschodnia część dystryktu Larnaka), Finlandii (dystrykt Kyrenia) i Szwecji (dystrykt Famagusta). Od października 1973 r. kontyngent irlandzki wycofano z Cypru,

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 212.

¹⁷² L.M. Kangasniemi, *The Cyprus dispute: one conflict two narratives. Politics of history within the UN Security Council correspondence in 1964*, University of Helsinki 2016, s. 46 (niepubl. praca magisterska).

¹⁷³ *Ibidem*, s. 52.

¹⁷⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 215.

a austriacki został zamieniony z brytyjskim w zachodniej części dystryktu Larnaka, dystrykt Pafos przejęli Brytyjczycy. Ponadto batalion kanadyjski wspierał lokalnie inne państwa w zakresie lotnictwa¹⁷⁵.

Pomimo toczących się obrad najpierw w Londynie, a potem w RB ONZ walki na Cyprze nie ustały, a pozycja Turków cypryjskich była coraz słabsza z uwagi na przewagę wojsk greckich i grecko-cypryjskich. Turcja 12 marca 1964 r. wezwała abp. Makariosa do zaprzestania ataków na osiedla tureckie, ponownie grożąc interwencją, której coraz bardziej żądało społeczeństwo Anatolii. W odpowiedzi Grecja zapowiedziała udzielenie pomocy wojskowej Grekom cypryjskim. Ponowna rezolucja RB ONZ nr 187 z 13 marca 1964 r. wyzwała wszystkie strony do powstrzymania się od użycia siły, a sekretarza generalnego ONZ zobligowała do przyspieszenia tworzenia sił pokojowych¹⁷⁶. Mediatorem w konflikcie wybrano byłego premiera Finlandii (państwa wówczas zwasalizowanego przez ZSRR) Sakari Tuomioja. Pierwsze siły pokojowe ONZ dotarły na Cypr 27 marca 1964 r. pod dowództwem gen. Gyani, próbując zaprowadzić porządek. Niestety, Makarios uznał kolejną rezolucję RB jako krok ku zjednoczeniu z Grecją, które stawało się realne, gdyż Turcja nie mogłaby interweniować zbrojnie. W dniu 4 kwietnia 1964 r. Makarios jednostronnie unieważnił traktat o sojuszu z 1960 r. i zażądał wycofania kontyngentu tureckiego z Cypru. Turcja nie uznała tej deklaracji Republiki Cypru, a Grecja była zaskoczona takim posunięciem Makariosa, ale uznała je za zasadne. Stosunki grecko-tureckie ponownie bardzo się zaostrzyły, a ze Stambułu deportowano do Grecji kilkanaście tysięcy żyjących tam Greków¹⁷⁷. Turcja zawiesiła ruch bezwizowy z Grecją i poszerzyła swoje wody terytorialne do 12 mil morskich, odcinając greckich rybaków z Dodekanezu od ich tradycyjnych łowisk.

Walki na Cyprze przybrały już charakter regularnych działań wojennych. Grecy atakowali turecką placówkę na zamku Agios Hilarion. W Limassol w ciągu kilku dni walk zginęło ponad 50 osób. Na północnym wybrzeżu Cypru potajemnie lądowały niewielkie oddziały tureckie, a na wybrzeżu zachodnim greckie. Makarios powołał 25-tysięczną Gwardię Narodową złożoną wyłącznie z Greków cypryjskich dowodzoną przez oficerów greckich¹⁷⁸. W końcu kwietnia Grecy cypryjscy zaatakowali pozycje tureckie koło Kyrenii pomimo obecności

¹⁷⁵ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 76.

¹⁷⁶ Işeri 2004, s. 128; L.M. Kangasniemi, *The Cyprus dispute...*, s. 31.

¹⁷⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 216.

¹⁷⁸ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 80.

wojsk ONZ. Mediację podjął z ramienia ONZ były prezydent Ekwadoru Gallo Palza.

W maju 1964 r. pod egidą NATO toczyły się rozmowy grecko-tureckie na temat Cypru. Turcja zaproponowała odseparowanie obu społeczności na wyspie i utworzenie państwa federalnego z rządem centralnym, w którego gestii pozostawać miały sprawy zagraniczne, obrona, budżet, wymiar sprawiedliwości i transport. Część turecka miała objąć 38 proc. powierzchni na północy Cypru, skąd miano wysiedlić ludność grecką. Grecja odrzuciła ten projekt, twierdząc, że prowadzi do podziału Cypru. Ostatecznie NATO przyznało, że nie jest w stanie rozwiązać konfliktu cypryjskiego¹⁷⁹.

Po fiasku rokowań i braku skuteczności sił pokojowych ONZ Turcja powiadomiła Stany Zjednoczone 4 czerwca 1964 r. o planowanym natychmiastowym desancie na Cypr w celu ochrony swojej ludności. Grecja skoncentrowała swoje wojska na wyspach Samos, Chios i Lesbos przy egejskim wybrzeżu Turcji. Stany Zjednoczone nie poparły decyzji tureckiej i zapowiedziały, że nie udzielą jej wsparcia w konflikcie z ZSRR, jeśli samowolnie podejmie interwencję zbrojną. 19 czerwca 1964 r. ZSRR ostrzegł Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Turcję i Francję przed ingerowaniem w sprawy wewnętrzne Cypru.

Rokowania w sprawie Cypru rozpoczęły się pod egidą ONZ w Genewie 9 lipca 1964 r. Omawiano 7-punktowy plan Deana Achesona, amerykańskiego konsultanta. Cypr miał swobodnie wybrać swój status państwa niezależnego lub unii z Grecją. Turcja miała przyłączyć część płw. Karpas na Cyprze z prawem utrzymywania tam dużych sił zbrojnych. Na pozostałym terytorium wyspy miały powstać dwa autonomiczne kantony tureckie. Turcy poza kantonami mieli uzyskać prawa mniejszości narodowej, a jeśli zechcą emigrować z Cypru uzyskają wsparcie finansowe. Grecja ma oddać Turcji wysepkę Kastello- rizon najdalej wysunięte na wschód terytorium leżące tuż przy brzegu tureckim. Opiekę nad Turkami na Cyprze obejmie komisarz międzynarodowy wyznaczony przez ONZ lub MTS. Turcja i Wielka Brytania uznały plan za podstawę dyskusji, Makarios go odrzucił, uznając za realizację idei *taksim*. Grecja początkowo była gotowa plan przyjąć, ale po reakcji Greków cypryjskich też go odrzuciła. Rokowania załamały się, kiedy Makarios oświadczył, że przyjmie tylko takie rozwiązanie, które będzie unią Grecji z Cyprzem bez żadnej rekompensaty dla Turcji.

¹⁷⁹ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 218.

Grecja zniechęcona postawą Makariosa bez porozumienia z nim zaproponowała plan Papandreu zakładający, że po przyłączeniu Cypru wydzierzawi Turcji na 30 lat obszar 32 km², na przylądku Greco na wschodnim wybrzeżu Cypru, oraz na 50 lat obszar 50 km² na płw. Karpas. Turcy na Cyprze uzyskają prawa mniejszości narodowej, jakiej już posiada ludność muzułmańska w Tracji¹⁸⁰. Ten projekt odrzuciła z kolei Turcja, zgadzając się negocjować jedynie plan Achesona.

W polityce greckiej pojawił się konflikt o „centrum narodowe”, czyli o to, czy to Ateny, czy Grecy cypryjscy mają decydować o kształcie państwa greckiego.

Na Cyprze nadal trwały walki i 5 sierpnia 1964 r. wojska greckie i Gwardia Narodowa podjęły atak na Kokkinę, bronioną przez oddziały tureckie port tranzytowy, przez który Turcja wspierała swoich rodaków na wyspie¹⁸¹. Ofensywa z użyciem radzieckich czołgów skierowała się też na Agios Teodoros, Mansurę i Alwegę. Pomimo apelu ONZ Grecy nie zaprzestali ofensywy. W reakcji 7 sierpnia lotnictwo tureckie zaatakowało Cypr, w kolejnym dniu nalot prowadziły już 64 bombowce oraz artyleria okrętów wojennych. Atakowano głównie pozycje Gwardii Narodowej, ale też wioski greckie. Makarios zaapelował o pomoc militarną do ZSRR, Egiptu i Syrii, ale uzyskał jedynie ostrą akcję dyplomatyczną całego bloku komunistycznego wobec Turcji. O zaprzestanie walk apelowały też państwa zachodnie i ONZ. 9 sierpnia 1964 r. RB ONZ uchwaliła kolejną rezolucję nr 193 wzywającą do rozejmu, która nie określiła jednak Turcji agresorem, wobec czego ZSRR i Czechosłowacja wstrzymały się od głosu. Makarios zawarł tajne porozumienie z Egiptem o dostawach broni radzieckiej, a 15 sierpnia 1964 r. ZSRR odpowiedział na jego apel, zapowiadając udzielenie pomocy militarnej w przypadku obcej inwazji, co ponownie zaskoczyło Grecję i spowodowało jej niezadowolony polityką Makariosa. Dla Grecji uderzenie w NATO nie było rozwiązaniem pożądanym, zwłaszcza wobec sporu z Turcją¹⁸².

Ostatecznie rezolucja nr 193 została wcielona w życie, obie strony konfliktu przestrzegały rozejmu i na pewien czas sytuacja na Cyprze ustabilizowała się, ale na innym poziomie niż przed wybuchem walk. Pełnię władzy w Republice Cypru przejęli Grecy cypryjscy, a konstytucyjne zapisy o parytecie obu nacji we władzach były martwe. Najwyższy Sąd Konstytucyjny złożony wyłącznie z Greków uznał tę sytuację

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 223.

¹⁸¹ N. Kyriakou, N. Kaya, *Minority rights. Solution to the Cyprus conflict*, Minority Rights Group International, MRGI Report, London 2011, s. 10.

¹⁸² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 226.

za legalną i niemającą skutków międzynarodowo-prawnych. Argumentowano, że konstytucja była Cypryjczykom narzucona przez społeczność międzynarodową, a sytuacja powstała po zawarciu rozejmu jest skutkiem suwerennej woli narodu wyspy. Zniesiono też odrębność rad miejskich w pięciu ośrodkach¹⁸³. Turcy cypryjscy ponieśli większe straty w walkach, gdyż zginęły 364 osoby. Przewaga militarna połączonych sił greckich zmusiła Turków do zamknięcia się w enklawach obejmujących jedynie 3 proc. powierzchni Cypru, w których musieli później spędzić całą dekadę (ryc. 7). Ponad 25 tysięcy Turków opuściło domy i przesiedliło się do enklaw, tracąc przy tym nieruchomości i pracę. Dla tureckich uchodźców wewnętrznych Czerwony Półksiężyc utworzył obozy namiotowe. Od lipca 1964 r. prezydent Makarios wprowadził całkowitą blokadę ekonomiczną enklaw tureckich, w szczególności zakaz dostaw materiałów budowlanych, co w obliczu napływu do enklaw dużej fali uchodźców stworzyło tam dramatyczną sytuację.

Grecy cypryjscy stracili w walkach 174 osoby, były to głównie ofiary tureckich nalotów na wioski na północy wyspy. Nikozja została podzielona na strefy narodowe odseparowane od siebie linią przzerwania ognia¹⁸⁴. Ludność turecka nie opuszczała swojej strefy i nie wpuszczała do niej Greków¹⁸⁵.

Ryc. 7. Wydzielone enklawy Turków cypryjskich w latach 1964–1974

Źródło: <https://www.quora.com/Why-did-Turkey-invade-Cyprus-in-1974-and-create-the-Northern-Cyprus-republic> [dostęp: 19 września 2019].

¹⁸³ *Ibidem*, s. 230.

¹⁸⁴ D. Lindley, *Historical, tactical, and strategic lessons from the partition of Cyprus*, „International Studies Perspectives”, vol. 8, Maiden 2007, s. 233.

¹⁸⁵ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 229.

W odpowiedzi na przejęcie republiki przez Greków cypryjskich w enklawach tureckich jedyną władzą stał się turecki wiceprezydent republiki, a prawo stanowiła jedynie turecka izba parlamentu. Turcja odmówiła dalszego uznawania rządu Makariosa jako legalnej władzy Republiki Cypru. Niestety RB ONZ, Wspólnota Narodów i ruch niezaangażowanych nadal uznawały rząd Makariosa za legalnego przedstawiciela Cypru, co społeczność turecką na wyspie wykluczyło z relacji międzynarodowych¹⁸⁶. Zachęcona tym społeczność Greków cypryjskich w 1965 r. zmieniła konstytucyjne zasady, likwidując partytety narodowe w organach przedstawicielskich Cypru, w praktyce wykluczając prawnie Turków z rządzenia państwem. Turcy zawiedli się na postawie Stanów Zjednoczonych, swego najbliższego sojusznika.

Dalszy ciąg wydarzeń na Cyprze wiąże się z sytuacją wewnętrzną w Grecji, gdzie syn premiera Papandreu zmierzał do puczu, którego skutkiem miało być wyprowadzenie Grecji z bloku zachodniego, co doprowadziło do konsolidacji prawicy niechętnej *enosis*. Prawicowi oficerowie dokonali 21 kwietnia 1967 r. puczu, obalając rządy lewicy. Tzw. czarni pułkownicy zawiesili konstytucję, rozwiązali parlament i zdelegalizowali partie lewicowe, w szczególności uderzając w komunistów. W grudniu 1967 r. król Grecji Konstantyn podjął próbę odsunięcia puczystów od władzy, ale to się nie udało i został zmuszony do emigracji. Nowe władze deklarowały prozachodnią politykę i wolę poprawy stosunków z Turcją. Podczas dyplomatycznych spotkań grecko-tureckich uzgodniono wolę utrzymania Cypru w sferze wpływów Zachodu, co Grecja forsowała bez porozumienia z Makariosem. Grecja zaproponowała zamianę terytoriów, w zamian za zgodę na aneksję Cypru oferowała Turcji przesunięcie na jej korzyść granicy w Tracji, ale oferta nie została przyjęta, gdyż osłabiała południową flankę obrony tureckiej¹⁸⁷. Nowe władze greckie namawiały Makariosa do ustępstw wobec Turków, co pogorszyło stosunki grecko-cypryjskie. W ówczesnej sytuacji *enosis* oznaczałby koniec wpływów komunistycznych na wyspie i zerwanie z ZSRR, dlatego Makarios nagle zapomniał o idei *enosis*. Problemem stało się zabezpieczenie Cypru przed inwazją turecką, gdyż nie gwarantowała go już Grecja¹⁸⁸.

Po puczu w Grecji sytuacja na Cyprze nie uległa zmianie, nadal napływała na wyspę broń zarówno dla Greków cypryjskich dostarcza-

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 232.

¹⁸⁷ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 242.

¹⁸⁸ *Ibidem*, s. 243.

na legalnie przez ZSRR i Egipt, jak i dla enklaw tureckich przysyłana potajemnie z Turcji. Siły pokojowe ONZ nie panowały nad sytuacją, gdyż żadna ze stron konfliktu nie chciała z nimi współpracować.

Wyposażeni w nową broń Grecy cypryjscy zdecydowali się na zbrojne rozstrzygnięcie konfliktu i 15 listopada 1967 r. Gwardia Narodowa zaatakowała tureckie enklawy w Agios Teodoros i Kofinu z użyciem ciężkiej artylerii i czołgów, zadając duże straty Turkom przy małych startach własnych¹⁸⁹. W odpowiedzi Turcja wysłała swoją flotę i lotnictwo w kierunku Cypru dając wyraźny sygnał zamiaru ataku na wyspę. Rada Bezpieczeństwa ONZ w dniu 24 listopada 1967 r. wezwała strony do rokowań, w konflikt włączyło się też dowództwo NATO, wymuszając na Grecji i Turcji powrót do rokowań z udziałem wysłannika Stanów Zjednoczonych Cyrusa Vance'a¹⁹⁰.

Kolejne porozumienie zawarto 2 grudnia 1967 r. Obie strony wycofały większość swoich wojsk z Cypru, pozostało jedynie 950 żołnierzy greckich i 650 tureckich¹⁹¹. Układ zakładał rozbrojenie bojówek greckich i tureckich, demobilizację cypryjskiej armii i wzmocnienie liczebności stacjonujących na wyspie sił pokojowych ONZ. Arcybiskup Makarios nie był stroną tego porozumienia, ale jego pozycja polityczna wobec rządu Grecji wzmocniła się. Makarios żądał anulowania traktatu niepodległościowego i wycofania wszystkich obcych wojsk z Cypru, co w tej sytuacji oznaczałoby przejście pełnej władzy przez Greków cypryjskich, bez żadnych gwarancji dla mniejszości tureckiej¹⁹².

Po kryzysie 1967 r. Makarios złagodził postawę wobec Turków cypryjskich i dekretem z 7 marca 1968 r. anulował restrykcje wobec enklaw tureckich i przywrócił swobodę przemieszczania się osób, towarów i usług¹⁹³. Nieufność strony tureckiej była jednak na tyle duża, że nie zdecydowali się na taki sam krok w stosunku do Greków cypryjskich, nadal uniemożliwiając im przekraczanie granic enklaw. Pomimo napięcia podjęto jednak w Bejrucie bezpośrednie rokowania Głafkosa Kleridisa z Raufem Denктаšem prowadzone pod egidą ONZ przez Osorio Tafalla¹⁹⁴.

Po kolejnym puczu w Atenach z 25 listopada 1973 r. relacje grecko-cypryjskie znacznie się pogorszyły¹⁹⁵. Makarios złożył nawet pro-

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 244; S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 77.

¹⁹⁰ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 51.

¹⁹¹ *Ibidem*, s. 55.

¹⁹² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 246.

¹⁹³ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 59.

¹⁹⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 248; G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 62.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 128.

pozycję byłemu monarsze Konstantynowi, aby utworzył na Cyprze rząd emigracyjny, ale silna pozycja agentów junty na wyspie temu nie sprzyjała. Ponownie NATO na szczycie w Kopenhadze w czerwcu 1973 r. musiało interweniować, aby nie dopuścić do ingerencji ZSRR na wyspie. Turcja nie ustępowała jednak, żądając pełnej kontroli nad Cyprzem jako miejscem dla niej strategicznym, a fakt, że w odróżnieniu od Grecji utrzymywała stosunki z ZSRR był gwarancją jego neutralności w przypadku tureckiej inwazji na wyspę. Ponadto dla Turcji junta grecka nie była wiarygodnym partnerem do rozmów¹⁹⁶.

Od połowy 1971 r. na Cyprze działała jako agentura junty ateńskiej tajna organizacja militarna EOKA B, której celem był obalenie władz wyspy i przyłączenie jej do Grecji¹⁹⁷. Na czele stał bohater antybrytyjskiej partyzantki cypryjskiej gen. Jeorjos Griwas. Wywiad brytyjski informował Makariosa o tym działaniu, a nawet wskazał bazę terrorystów, ale Makarios nie zdecydował się na ich likwidację, zdając sobie sprawę z popularności idei *enosis* pośród Greków cypryjskich i wsparcia greckiej junty dla EOKA B. W 1973 r. terroryści podjęli „Operację Apollo” zmierzającą do obalenia prezydenta, porwali ministra sprawiedliwości i zaatakowali kilka posterunków policji. W odpowiedzi służby cypryjskie zlikwidowały placówkę EOKA B w Limassolu, uzyskując dowody na udział Grecji w tej intrydze.

Generał Griwas zmarł 27 stycznia 1974 r. w tajnej kwaterze w Limassol, a prezydent Makarios, chcąc zjednać sobie zwolenników *enosis*, nadał mu pośmiertnie tytuł bohatera narodowego za zasługi w walkach o niepodległość. Ogłosił też amnestię dla bojowników EOKA B, o ile złożą broń w ciągu 5 dni, ale nikt tego nie uczynił. Kierownictwo nad EOKA B po niedługim czasie przejął Nikos Sampson, były dowódca akcji armii cypryjskiej prowadzonych w 1964 r. przeciwko tureckim enklawom i polityczny wróg Makariosa. Pod nowym dowództwem terrorystyczne ataki EOKA B nasiliły się dzięki współpracy z oficerami Gwardii Narodowej¹⁹⁸. Formacja ta formalnie podlegająca prezydentowi Cypru *de facto* wykonywała rozkazy junty w Atenach i 5 lipca 1974 r. Makarios nazwał ją wewnętrzną armią okupacyjną. Gwardii jednak nie rozwiązano tylko powołano nową formację Efedriko Soma w celu zwalczania terrorystów EOKA B.

Skonfliktowany z Grecją Makarios nie skorzystał z okazji umocnienia państwa i swojej pozycji, kiedy Turcy cypryjscy w maju 1974 r.

¹⁹⁶ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 253.

¹⁹⁷ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 130.

¹⁹⁸ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 256.

zaproponowali przekształcenie Cypru w państwo federalne złożone dwóch kantonów narodowych¹⁹⁹.

W dniu 13 lipca 1974 r. na tajnym spotkaniu trzech generałów greckiej junty rządzącej: Dimtiriosa Joanidisa, Fedona Gizikisa i Georgiosa Denisisa zdecydowano o dokonaniu zamachu stanu na Cyprze²⁰⁰. Misję zrealizowania operacji „Hermes” powierzono gen. Andreasowi Konsylisowi. 15 lipca 1974 r. cypryjska Gwardia Narodowa zaatakowała pałac prezydencki, rozgłośnię radiową i kilka strategicznych obiektów w Nikozji²⁰¹. Armia przejęła władzę i powołała Rząd Ocalenia Narodowego, Makarios zbiegł do Pafos i wezwał wszystkich Cypryjczyków obu nacji do zbrojnego oporu, a w dniu następnym zaapelował do światowych mocarstw o wsparcie²⁰². Opór w miastach stawiała jedynie Efedrikon Soma, ale przewaga puczystów była znacząca i do 17 lipca złamali opór sił rządowych. Nowym prezydentem Cypru ogłoszono dowódcę EOKA B Nikosa Sampsona, który zapowiedział kontynuację rokowań grecko-tureckich i nie wspominał o *enosis*, ale powszechnie było wiadome, że taki jest cel puczu. Na Cypr dotarły kolejne oddziały wojsk greckich, powołano rząd złożony ze zwolenników przyłączenia wyspy do Grecji, wprowadzono cenzurę i aresztowano zwolenników Makariosa. Były prezydent zdołał schronić się w brytyjskiej bazie Akrotiri, a następnie odlecieć do Londynu, gdzie zabiegał o interwencję zbrojną po swojej stronie i powstrzymanie interwencji tureckiej.

Turcja oskarżyła Grecję o ingerencję w wewnętrzne sprawy Cypru i jako międzynarodowy gwarant mniejszości tureckiej wezwała do przywrócenia jej praw. Uzyskała także gwarancję neutralności ZSRR w tym konflikcie. W dniu 16 lipca Turcja oskarżyła Grecję o zorganizowanie puczu na Cyprze i wezwała Wielką Brytanie jako gwaranta niepodległości Cypru do wspólnej interwencji zbrojnej w ciągu doby. Wielka Brytania potępiła agresję grecką, ale stwierdziła, że jej interesy na Cyprze nie zostały naruszone, gdyż puczyści nie zbliżyli się nawet do baz brytyjskich²⁰³, nie podjęli też żadnych akcji przeciwko tureckim enklawom. Turcję zawiedli również pozostali członkowie NATO, ograniczając się do werbalnej krytyki rządu greckiego, również członka tej organizacji²⁰⁴.

¹⁹⁹ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 142.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 154.

²⁰¹ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 82; G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 132.

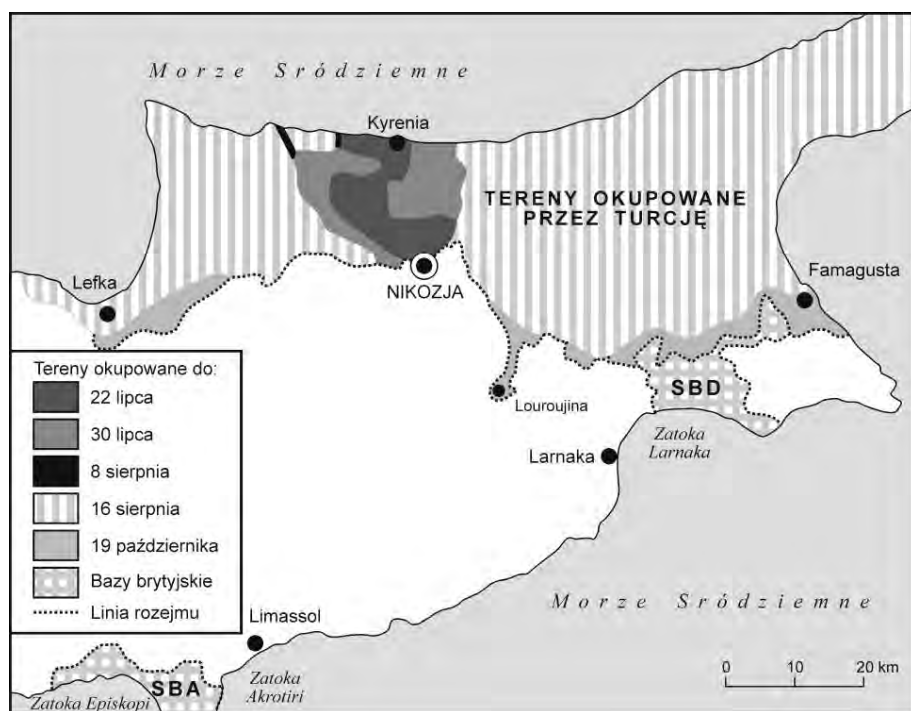
²⁰² A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 260.

²⁰³ C. Göktepe, Ü.B. Tuba, *İngiliz güvenlik...*, s. 158.

²⁰⁴ A. Adamczyk, *Cypr. Dzieje...*, s. 262.

OBCA INTERWENCJA I OSTATECZNY PODZIAŁ POLITYCZNY WYSPY

W reakcji na wydarzenia na Cyprze rankiem 20 lipca 1974 r. wojska tureckie dokonały desantu na północne wybrzeże wyspy pod Kyrenią pod nazwą „Operacja Attyła”, przy użyciu okrętów wojennych i lotnictwa²⁰⁵. 22 lipca zawarto rozejm, ale 14 sierpnia Turcy wznowili ofensywę i dopiero 16 sierpnia ponownie zawarli rozejm, który zerwali 3 października. Armia turecka do 19 października 1974 r. zajęła 37 proc. obszaru Republiki Cypryjskiej zamieszkaną przez 25 proc. populacji (ryc. 8).

Ryc. 8. Turecka inwazja na Cypr w ramach „Operacji Attyła” w 1974 r.

Źródło: M. Brooke, *The Green Line in Cyprus. The Second Operation*, Military Histories 2019, http://www.militaryhistories.co.uk/greenline/1974_4 [dostęp: 19 września 2019].

Zasięg okupacji tureckiej wyznaczyła „Linia Attyli”, dokonał się postulowany od dawna przez Turcję *taksim* – czyli podział Cypru wedle kryterium narodowego na część północną turecką i południową grecką.

²⁰⁵ G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 157.

ką. Prawie 250 tys. Greków cypryjskich musiało opuścić okupowaną północ wyspy i przesiedlić się na południe²⁰⁶, niektórzy byli wcześniej zatrzymani w obozach na półwyspie Karpaz, a sporadycznie uwięzieni w Turcji²⁰⁷. Z południa wyspy na północ przesiedliło się ponad 40 tys. Turków cypryjskich²⁰⁸. Napłynęła na Cypr kolejna fala 5 tys. imigrantów z tureckiej Anatolii, których osiedlono w 200 osiedlach na północy wyspy w domach porzuconych przez Greków cypryjskich²⁰⁹. W samej inwazji uczestniczyły wojska tureckie w sile 40 tys. żołnierzy. Po kilku miesiącach wycofano z wyspy ok. 6 tys. wojskowych. Drogą lotniczą ewakuowano też 11 tys. Turków cypryjskich, którzy schronili się na terytorium baz brytyjskich. Inwazja spowodowała migrację ok. 200 tys. osób, a ok. 1,6 tys. uznano za zaginione²¹⁰.

Podczas rokowań rozejmowych Turcy cypryjscy reprezentowani przez Raufa Denktaşa zaproponowali utworzenie na Cyprze federacji dwóch jednostek administracyjnych i przesiedlenie z południa na północ 16 tys. Turków²¹¹. Strefa turecka miała objąć 34 proc. wyspy. Grecy odrzucali ten projekt, żądając wycofania z wyspy wojsk tureckich²¹².

Rada Bezpieczeństwa ONZ w kilku kolejnych uchwałach 13 grudnia 1974 r. zdecydowała o przedłużeniu mandatu sił pokojowych UNFICYP i nadała im charakter operacyjny, co oznaczało prawo do rozdzielenia obu stron konfliktu strefą buforową pozostającą pod wyłączną kontrolą ONZ o szerokości i przebiegu zgodnym z interesem sił pokojowych. Oznaczało to podział wyspy na trzy części: północ pod okupacją turecką, południe Republika Cypryjska – państwo czysto greckie i strefa buforowa ciągnąca się przez całą wyspę od Kato Pirgos przez Nikozję po Famagustę. Ponadto nadal istniały dwie eksterytorialne bazy brytyjskie, do jednej z nich Dhekelii przylegała strefa buforowa.

Szczegółowy przebieg strefy buforowej i fakt braku ciągłości terytorialnej obu jednostek narodowych sprawił, że *de facto* na Cyprze pojawiło się aż 17 odrębnych fragmentów terytorialnych o różnym statusie międzynarodowym (tab. 1).

²⁰⁶ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 84.

²⁰⁷ *Ibidem*, s. 583.

²⁰⁸ S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 78.

²⁰⁹ H. Jensehaugen, *The Northern Cypriot dream – Turkish immigration 1974–1980*, „Cyprus Review” 2014, vol. 26, nr 2, s. 66.

²¹⁰ A. Bernard Knapp, S. Antoniadou, *Archaeology, politics and the cultural heritage of Cyprus*, w: M. Lynn (red.), *Archaeology under fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East 2002*, s. 23.

²¹¹ A. Gürel, K. Özersay, *The politics of property in Cyprus. Conflicting appeals to ‘bizonality’ and ‘human rights’ by the two Cypriot communities*, International Peace Research Institute, PRIO Report, nr 3, Oslo 2006, s. VIII.

²¹² G. Polyviou, *Cyprus. Conflict...*, s. 174.

Tabela 1
Podział Cypru na odrębne fragmenty terytorialne

Fragment terytorialny	Położenie	Przynależność polityczna
Republika Cypru		
Aya Napa – Paralimni	pd.-wsch. kraniec wyspy	Rep. Cypru
Xylotymvu	brytyjska baza Dhekelia	Rep. Cypru
Ormidia	brytyjska baza Dhekelia	Rep. Cypru
Elektrownia Dhekelia	brytyjska baza Dhekelia	Rep. Cypru
Osiedle elektrowni Dhekelia	brytyjska baza Dhekelia	Rep. Cypru
Obszar zasadniczy republiki	zach. i centrum południa wyspy	Rep. Cypru
Turecka Republika Cypru Północnego		
Erenköy (Kokkina)	pn.-zach. wybrzeże wyspy	TRCP
Obszar zasadniczy TRCP	centrum i wschód północy wyspy	TRCP
Brytyjskie Terytorium Zamorskie		
Suwerenna Zachodnia Baza (Akrotiri)	pd.-zach. wybrzeże nad zat. Akrotiri	Wielka Brytania
Suwerenna Wschodnia Baza (Dhekelia) – obszar zasadniczy	pd.-wsch. wybrzeże nad zat. Dhekelia	Wielka Brytania
Agios Nikolaos	wsch. wyspy	Wielka Brytania
Droga eksterytorialna Dhekelia–Agios Nikolaos	wsch. wyspy	Wielka Brytania
Droga eksterytorialna Dhekelia–Ormidia	pd.-wsch. wybrzeże nad zat. Dhekelia	Wielka Brytania
Strefa Buforowa ONZ		
Otoczenie Erenköy	pn.-zach. wybrzeże wyspy	kontrola ONZ
Odcinek Agios Nikolaos – Famagusta	wsch. wyspy	kontrola ONZ
Odcinek pomiędzy Kato Pyrgos a Dhekelią	z pn. zach. na pd.-wsch przez całą wyspę	kontrola ONZ
Varoşa	wsch. wybrzeże na pd. od Famagusty	kontrola ONZ, faktycznie TRCP

Źródło: Opracowanie własne.

Wobec braku woli ze strony Greków cypryjskich rozwiązania konfliktu, z uwzględnieniem choćby minimum interesu Turków cypryjskich, na okupowanym Cyprze Północnym społeczność turecka proklamowała 13 lutego 1975 r. powstanie Federalnego Państwa Tureckiego Republiki Cypryjskiej²¹³. Akt ten został uprawomocniony w referendum z 8 czerwca 1975 r.²¹⁴

²¹³ *Ibidem*, s. 203; A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 85; S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 80; M. Bostanci, *Kuzey Kıbrıs Türk...*, s. 323; R. Kishor, *Turkey and the Cyprus problem (1974–1992)*, Jawaharlal Nehru University in New Delhi 1997, s. 222 (niepubl. rozprawa doktorska).

²¹⁴ K. Czubochoa, M. Paszkowska, *Konflikt cypryjski i jego wpływ na proces rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki WZIS”, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Jarosław 2007, nr 1, s. 38.

Prowadzone pod auspicjami ONZ rozmowy na temat konfliktu na Cyprze napotykały przez kolejne lata obstrukcję strony greckiej²¹⁵, wobec czego 15 listopada 1983 r. po niemal dekadzie impasu Zgromadzenie Ustawodawcze części tureckiej proklamowało niepodległość Tureckiej Republiki Cypru Północnego ze stolicą w północnej Nikozji, którą uznawała tylko Turcja, Pakistan i Bangladesz oraz azerbejdżańska Autonomiczna Republika Naxhivan (Nachiczewań), sama pozbawiona uznania międzynarodowego²¹⁶. Pod naciskiem ONZ Pakistan i Bangladesz w 1983 r. wycofały uznanie. Społeczność międzynarodowa nadal uznaje Republikę Cypru za jedynego reprezentanta ludności wyspy²¹⁷.

Republika Cypru zajmuje powierzchnię 5896 km², Turecka Republika Cypru Północnego 3355 km². Bazy Wielkiej Brytanii zajmują łącznie 254 km² (w tym baza zachodnia Akrotiri 123 km², a wschodnia Dhekelia 131 km²). Strefa Buforowa ONZ obejmuje łącznie 356 km², czyli 2,67 proc. powierzchni wyspy²¹⁸ (ryc. 9).

Ryc. 9. Podział polityczny Cypru ustanowiony po inwazji tureckiej w 1974 r.

Źródło: M. Sobczyński, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 233.

²¹⁵ R. Kishor, *Turkey and the Cyprus...*, s. 138–139; C. Migdalovitz, *Cyprus: status of UN...*, s. 3.

²¹⁶ M. Bostanci, *Kuzey Kıbrıs Türk...*, s. 336; S.K.N. Blay, *Self-determination...*, s. 67, 92; M. Śmigasiewicz, *Uwarunkowania geopolityczne państw nieuznawanych – casus Tureckiej Republiki Cypru Północnego*, „Przegląd Geopolityczny” 2014, t. 9, s. 191.

²¹⁷ N. Bozkurt, „The role of the United Nations in Cyprus conflict”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1999, vol. 14, nr 1, s. 216.

²¹⁸ L. Burkiewicz, *Kilka uwag...*, s. 73.

Mniej złożona jest struktura rozmieszczenia narodowości. Grecy cypryjscy stanowią 99,5 proc. populacji Republiki Cypru. W Tureckiej Republice Cypru Północnego stanowią oni zaledwie 0,5 proc. ogółu ludności. Natomiast Turcy (zarówno cypryjscy jak i anatolijscy) stanowią 98,7 proc. populacji Tureckiej Republiki Cypru Północnego, podczas gdy Grecy cypryjscy tylko 1,3 proc. Inne narodowości niż Grecy i Turcy zamieszkujący na wyspie w 99,2 proc. skupiają się w Republice Cypru, a w części tureckiej jest ich jedynie 0,8 proc. ogółu tej społeczności. Napływ osadników z Anatolii sprawił, iż populacja Turków cypryjskich podzieliła się na dwie odrębne kategorie – autochtonów określających się jako Cypryjczycy (Kıbrıslılar) i ludność napływową nazywaną narodem tureckim (Turkiyeliler)²¹⁹.

Turecka Republika Cypru Północnego, składa się z dwu fragmentów terytorialnych: głównego dużego i małej eksklawy Kokkina (tur. Erenköy) na północnym wybrzeżu, którą otacza również strefa buforowa.

Republika Cypru, poprzez przebieg strefy buforowej oraz eksterytorialność baz brytyjskich, jest podzielona na sześć fragmentów terytorialnych: główny duży, mniejszy na wschodzie (Aya Napa-Paralimni, ograniczony bazą Dhekelia i strefą buforową ONZ) oraz 4 enklawy na terytorium bazy brytyjskiej w Dhekelii.

FUNKCJONOWANIE LUDNOŚCI CYPRU W MOZAICE PODZIAŁÓW TERYTORIALNYCH

Brytyjskie eksterytorialne bazy wojskowe na Cyprze są dla NATO niezwykle istotne strategicznie. Pozwalają kontrolować wschodnią część akwenu śródziemnomorskiego w jego najbardziej konfliktogenym fragmencie. Bazy służą do nasłuchu elektronicznego, mają charakter morsko-lotniczy i wspierają logistycznie siły alianckie w Syrii²²⁰. Zachodnia brytyjska baza wojskowa Akrotiri (gdzie w Episkopi Cantonment mieści się Brytyjskie Dowództwo Bliskiego Wschodu – fot. 1) jest jednolita terytorialnie i otacza słone jezioro oraz zatokę Episkopi, przylegając do przedmieść Limassolu. Nieco większa wschodnia baza Dhekelia składa się z dwóch terytoriów: otoczenia zatoki Dhekelia koło Larnaki oraz osiedla Agios Nikolaos na zachód od Famagusty.

²¹⁹ Y. Navaro-Yashin, *De-ethnicizing the ethnography of Cyprus. Political and social conflict between Turkish Cypriots and settlers from Turkey*, w: Y. Papadakis, N. Peristianis, G. Welez (red.), *Divided Cyprus...*, s. 87; N. Kyriakou, N. Kaya, *Minority rights...*, s. 17.

²²⁰ J. Wódka, *Cypr*, w: R. Żelichowski (red.), *Wyspy Unii Europejskiej. Bogactwo czy balast?*, seria Małe państwa, regiony i wyspy Europy, nr 1, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2014, s. 307.

Obie te części łączy szeroka na 10 m eksterytorialna droga kołowa. Na obszarze bazy wyłączone jako kontrenklawy znajdują się dwa osiedla Republiki Cypru – Xylotimbou i Omidhia oraz elektrownia Dhekelia i osiedle jej pracowników rozdzielone eksterytorialną ulicą. Zarówno mieszkańcy Cypru jak i turyści mają możliwość wstępu na część obszaru obu baz brytyjskich, gdzie wielu Cypryjczyków jest zatrudnionych²²¹. Tylko niewielkie części o funkcjach ściśle wojskowych są zamknięte dla postronnych. Obie bazy są przecięte drogami szybkiego ruchu Limassol–Pafos w przypadku Akrotiri i Larnaka–Aya Napa w przypadku Dhekelii, ale nie da się na ich terenie zjechać z tych ekspresowych tras.

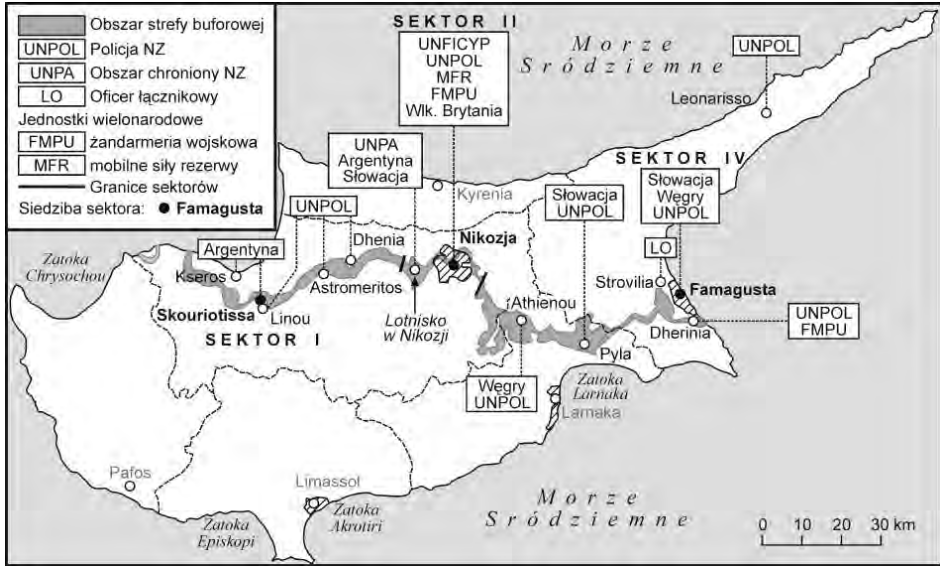

Fot. 1. Widok z drogi Limassol – Pafos na Episkopi Cantonment w brytyjskiej bazie Akrotiri

Strefa Buforowa ONZ rozciąga się na długości 180 km, przybierając szerokości od 20 m do ponad 7 km. Przez bazę Dhekelia oraz eksklawę Erenköy (TRCP) na północy wyspy strefa podzielona jest na trzy fragmenty terytorialne: najmniejszy wokół wspomnianej bezludnej eksklawy, nieco większy na wschodzie pomiędzy Dhekelią a Zatoką Famagusta i największy centralny. Pod względem administracyjnym podzielona jest na trzy sektory I, II i IV, w których stacjonują różnorodne siły pokojowe NZ objęte wspólną nazwą UNFICYP. Poza kontyngentami narodowymi: argentyńskim, słowackim, brytyjskim

²²¹ M. Batek, *Cyprus as the borderland of nations*, w: M. Sobczyński, M. Barwiński (red.), *Borderland of nations, nations of borderland. Minorities in the borderlands and on the fringes of countries*, „Region and Regionalism”, vol. 1, nr 13, University of Łódź, Department of Political Geography and Regional Studies, Governmental Research Institute Silesian Institute in Opole, Silesian Institute Society, Łódź–Opole 2017, s. 104.

i węgierskim, są to wielonarodowe siły policyjne i żandarmerii wojskowej oraz oficer łącznikowy (ryc. 10). Ponadto ten środkowy fragment strefy buforowej w pięciu miejscach w obrębie Nikozji zwęża się jedynie do pasa drogi (ok. 20 m szerokości), a mianowicie: przy ul. Thali, w dolinie rzeki Kamli Dere, na południe od ul. Ismail Beyoğlu, przy ul. Markou Drakou oraz na północ od ul. Agyu Georgiu.

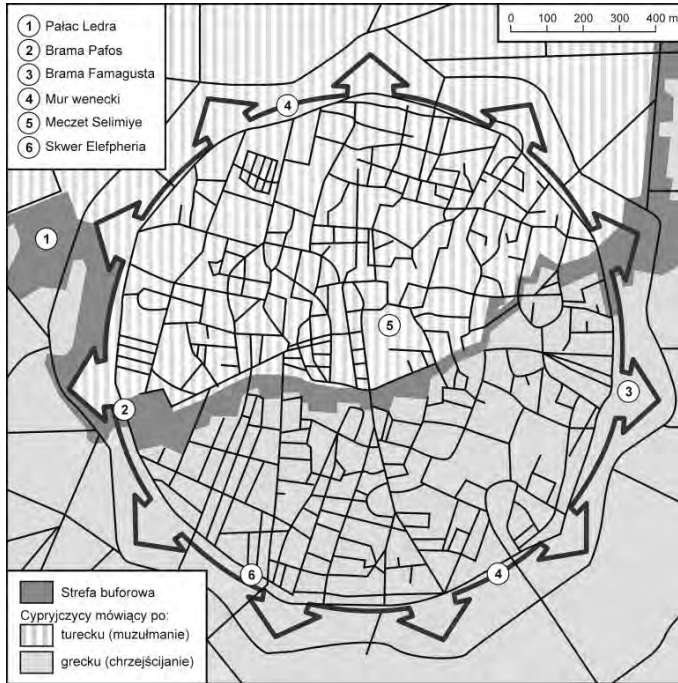

Ryc. 10. Rozmieszczenie i struktura sił pokojowych UNFICYP po 2014 roku

Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Peacekeeping_Force_in_Cyprus#/media/File:UNFICYP-Dec72.jpg [dostęp: 19 września 2019].

Szczególnie jaskrawy jest podział stolicy kraju Nikozji (grec. Lefkosia), stolicą części tureckiej jest to samo miasto, ale nazywane Lefkoşa (ryc. 11). Przez cały obszar miasta od jego zachodnich granic koło byłego międzynarodowego lotniska po granice zachodnie, koło jedyne go cywilnego lotniska Tureckiej Republiki Cypru Północnego Ercan w Timwu, miasto jest przedzielone strefą buforową. Domy w strefie są albo wyburzone albo popadły w ruinę i kontrolują je siły międzynarodowe ONZ. Okna domów położonych tuż przy strefie są często zaślepiene, ulice przecinające strefę są przegrodzone betonowymi płytami lub zwojami drutu kolczastego, które swobodnie przekraczają jedynie dzikie koty²²² (fot. 2–6). Na obszarze strefy nie jest prowadzona uprawa ziemi, która po tylu dekadach odłogowania i tak jest teraz mało realna.

²²² *Ibidem*, s. 103.

Ryc. 11. Podział Nikozji strefą buforową kontrolowaną przez siły pokojowe ONZ na dwa miasta Lefkosię, stolicę Republiki Cypru, i Lefkoşę, stolicę Tureckiej Republiki Cypru Północnego

Źródło: <http://www.militaryhistories.co.uk/greenline/line2>; <http://hicarquitectura.com/2014/11/biel-susanna-stefanos-theodorou-the-unexpected-storm-in-nicosia-cyprus/#gallery-4> [dostęp: 19 września 2019].

Fot. 2. Piesze przejście graniczne z Tureckiej Republiki Cypru Północnego do Republiki Cypru przy ul. Ledra

Fot. 3. Zablokowana ulica Leof Kikkou w Nikozji w strefie buforowej

Fot. 4. Widok od strony tureckiej na strefę buforową, w dali zabudowa strony greckiej z symboliczną flagą Republiki Cypru

Fot. 5. Tablice ostrzegające przed wejściem do strefy buforowej od strony tureckiej

Fot. 6. Wejście od strony tureckiej do strefy buforowej kontrolowanej przez siły pokojowe ONZ nie jest trudne, szlaban łatwo jest podnieść, ale nikt tego nie czyni

W strefie buforowej przed inwazją było 24 114 ha upraw. Według źródeł Republiki Cypru w 62 proc. ziemia należała do Greków cypryjskich, w 14 proc. do Turków cypryjskich, w 1,4 proc. do obywateli innych państw, a ponad 22 proc. było własnością państwa. Administracja turecka podaje nieco inne dane 69 proc. miało należeć do Greków cypryjskich, ponad 19 proc. do Turków, tylko niespełna 10 proc. do państwa i jedynie zgodny w obu źródłach jest udział właścicieli zagranicznych²²³. Największą stratą dla komunikacji Republiki Cypryjskiej była utrata w 1974 r. lotniska międzynarodowego Athalassa w Nikozji objętego walkami, zrujnowanego, a następnie włączonego do strefy buforowej. Przez kilka miesięcy po inwazji Grecy cypryjscy musieli korzystać z gościnności brytyjskiego lotniska wojskowego Kingsfield w Dhekelii. Dopiero w lutym 1975 r. udało się doprowadzić do użyteczności byłe brytyjskie lotnisko wojskowe nad słonym jeziorem w Larnace, które następnie znacząco rozbudowano do obecnej postaci głównego portu lotniczego Republiki Cypryjskiej – Międzynarodowego Portu Lotniczego Glafkosa Kleridisa. Jest to jeden z nielicznych krajów świata, którego stolica nie ma własnego portu lotniczego. W 1983 r. uruchomiono kolejne międzynarodowe lotnisko w Pafos. Ponadto Republika Cypryjska ma wojskową bazę w Lakatamii. W Tureckiej Republice Cypru Północnego są dwa lotniska wojskowe w Lefkoniko i Pınarbaşı, a na port komunikacji pasażerskiej przekształcono stare brytyjskie lotnisko wojskowe w Tymvou na wschód od Nikozji (dziś Ercan) (fot. 7). Jednak nałożone na Turecką Republikę Cypru Północnego lotnicze restrykcje międzynarodowe powodują, że obsługuje ono obecnie stałe połączenia jedynie do miast tureckich. Natomiast sezonowe połączenia czarterowe z kilku państw UE do Ercan istnieją, ale posługują się fortelem. Od kilku lat polskie biura podróży też organizują wypoczynek w tureckiej części Cypru. Lot czarterowy z Modlina do Ercan ma międzylądowanie w tureckiej Antalyi, gdzie podczas półgodzinnego postoju zmienia się cała załoga samolotu, ale pasażerowie go nie opuszczają. Połączenie traci tu charakter międzynarodowy i na trasie Antalya-Lefkoşa staje się tureckim lotem krajowym.

Do 23 kwietnia 2003 r. możliwość przekraczania strefy buforowej przez mieszkańców Cypru była bardzo ograniczona²²⁴. Obecnie działa siedem przejść granicznych: Kato Pırgos/Yeşilimak, Astromeritis/Zo-deia (oba samochodowe), Ayios Domethios/Metehan (samochodowo-pieszne) Ledra Palace i ul. Ledra w centrum Nikozji (oba jedynie piesze)

²²³ A. Gürel, K. Özersay, *The politics of property...*, s. 8–9.

²²⁴ M. Battek, *Cyprus as the borderland...*, s. 103; D. Lindley, *Historical, tactica...*, s. 236.

oraz pomiędzy strefą buforową a Republiką Cypru w Pyla/Pergamos (samochodowe) i pomiędzy bazą Dhekelia a Turecką Republiką Cypru Północnego w Agios Nikolaos/Akyar.

Fot. 7. „Międzynarodowe” Lotnisko Ercan w Tureckiej Republice Cypru Północnego

Strefa buforowa obejmuje całe lotnisko międzynarodowe w Nikozji (nieczynne od 1974 r.) oraz cztery zamieszkane wsie: Pyla (2711 mieszkańców, zarówno Greków jak i Turków, którzy starają się w tej kryzysowej sytuacji ułożyć swoje relacje pokojowo²²⁵, oraz etnicznie czysto greckie Athienou (5017 mieszk), Troulloi (1175 mieszk.) i Deneia (373 mieszk.). Mogą oni przekraczać granicę strefy buforowej tylko do Republiki Cypru.

Szczególny charakter ma położona formalnie w Tureckiej Republice Cypru Północnego dzielnica wypoczynkowa Famagusty (tur. Gazi Maguşı) – Maras (tur. Varoşı) (licząca w 1973 r. 39 tys. mieszkańców), przylegająca do strefy buforowej ONZ²²⁶. Obecnie jest opustoszała (*ghost city*), ogrodzona i popada w ruinę (Far, Marmolejo Duarte 2015, s. 18) (fot. 8–9). Kontrolują ją wojska tureckie, ale Rada Bezpieczeństwa ONZ jeszcze w 1984 r. nakazała przekazanie jej siłom pokojowym UNFICYP, co się nie dokonało. W Varoşı podjęto próbę

²²⁵ Y. Papadakis, N. Peristianis, G. Welez, *Divided Cyprus...*, s. 76; H. Anastasiou, *Communication cross conflict lines: the case of ethnically divided Cyprus*, „Journal of Peace Research” 2002, vol. 39, nr 5, s. 591; K. Peach, *Conflict in the Mediterranean: an analysis of the Turkish-Greek Cypriot conflict*, University of Oklahoma 2015, s. 10 (niepubl.).

²²⁶ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 87.

osiedlenia ok. 3 tys. anatolijskich koczowników, których zatrudniono w sadach cytrusowych. Jednak bardzo szybko ludzie ci porzucili mieszkania w budynkach i przenieśli się do namiotów w otoczeniu sadów²²⁷. Turcy są gotowi oddać Varosę Republice Cypryjskiej w zamian za uznanie ich państwa, ale Grecy cypryjscy się na to nie zgadzają.

Fot. 8. Zrujnowana cerkiew w opuszczonej Varosy

Fot. 9. Ruiny zabudowy hotelowo-turystycznej Varosy dzielnicy Famagusty

²²⁷ H. Jensehaugen, *The Northern Cypriot...*, s. 77.

KALEKIE CZŁONKOSTWO CYPRU W UNII EUROPEJSKIEJ

Od 1 lipca 1973 r. Republika Cypryjska była związana z Europejską Wspólnotą Gospodarczą unią celną²²⁸. Aplikację członkowską złożył Cypr 3 lipca 1990 r.²²⁹ Dalsze losy relacji Cypru ze Wspólnotami Europejskimi regulował tzw. Plan Kofiego Annana przewidujący przystąpienie zjednoczonej Republiki Cypru do UE, w którym zakładano redukcję obszaru TRCP do ok. 29 proc. powierzchni wyspy²³⁰. W dniu 1 maja 2004 r. Cypr wraz z Polską przystąpił do Unii Europejskiej, choć wcześniej warunkowano zgodę na członkostwo uprzednim zakończeniem konfliktu i zjednoczeniem wyspy²³¹. Formalnie przyjęto do UE całą wyspę, ale tzw. *acquis communautaire* obowiązuje tylko w części greckiej²³². Wcześniej Grecja zapowiedziała blokowanie rozszerzenia o dziesięć państw, jeśli Cypr zostanie pominięty. Przystąpienie do UE poprzedziło referendum na temat zjednoczenia wyspy po jej przyjęciu do UE, przeprowadzone na całym obszarze 24 kwietnia 2004 r. Za przystąpieniem do UE i jednocześnie zjednoczeniem Cypru było 65 proc. Turków cypryjskich, ale 76 proc. Greków cypryjskich było przeciwnych zjednoczeniu²³³. Ostatecznie do UE przyjęto *de facto* jedynie część południową (Republikę Cypryjską), choć Turcy cypryjscy też są obywatelami Unii²³⁴. Dnia 1 stycznia 2008 r. Cypr przystąpił też do strefy euro, podczas gdy część turecka nie posiada

²²⁸ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 88; O. Demetriou, *EU and the Cyprus conflict. Review of the literature*, Working Paper Series in EU Border Conflicts Studies, nr 5, Intercollege, Bruxelles 2004, s. 6.

²²⁹ P.A. Zervakis, *The Europeanisation of the Cyprus question. a model of conflict resolution*, „Politička Misao”, vol. 39, nr 5, University of Zagreb 2002, s.162.

²³⁰ V.K. Fouskas, *The realism of utopia. Towards an anti-nationalist critique of imperial policy in Cyprus 1960–2010*, „The Cyprus Review. A Journal of Social, Economic and Political Issue”, vol. 22, nr 2, Intercollege, Nicosia 2010, s. 79; A. Gürel, K. Özersay, *The politics of property...*, s. 29; M. Hadjipavlou, *The Cyprus conflict: root causes and implications for peacebuilding*, „Journal of Peace Research” 2007, vol. 44, nr 3, s. 349; G. Kyris, *Europeanisation and conflict resolution: the case of Cyprus*, Institut Barcelona d’Estudies Internacionales, IBEI Working Papers, nr 39, Barcelona 2013, s. 7; D. Lindley, *Historical, tactical...*, s. 239; A. Sözen, K. Özersay, *The Annan Plan: state succession or continuity*, „Middle Eastern Studies” 2007, vol. 43, nr 1, s. 130.

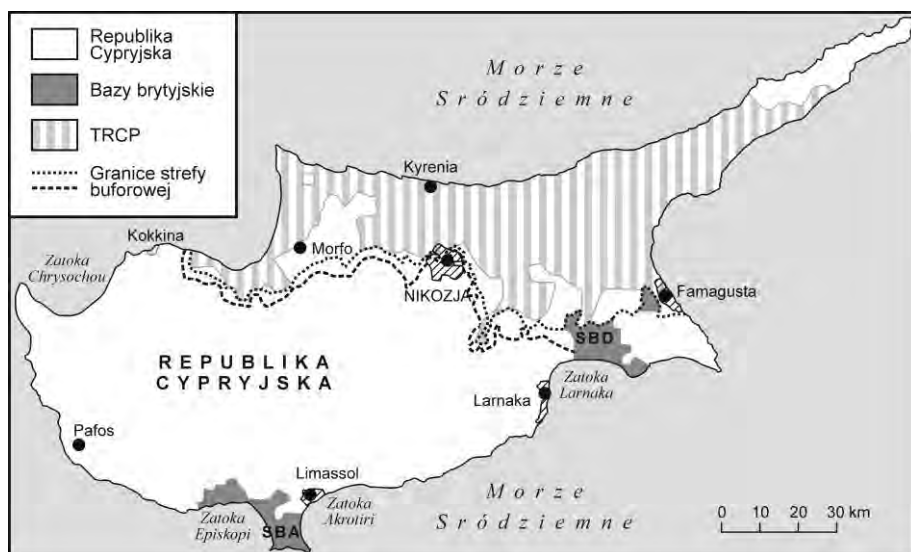
²³¹ A. Adamczyk, *Problem cypryjski...*, s. 89; G. Christou, *The EU, conflict resolution and the case of Cyprus*, niepubl. referat na konferencji Garnet, Institute of European Studies Free University Brussel, Bruksela 24–26 kwietnia 2008, s. 2.

²³² J. Wódka, *Cypr...*, s. 309.

²³³ C. Migdalovitz, *Cyprus: status of UN negotiations and related issues*, Congressional Research Service, CRS Report for Congress, July 20, Washington 2007, s. 9.

²³⁴ I. Roubanis, M. Hatay, A. Baltag, *Challenges to keeping the negotiation process on track*, w: A. Mensur (red.), *Managing intractable conflicts: lessons from Moldova and Cyprus*, Global Political Trends Center, Istanbul Kültür University, Istanbul 2013, s. 117; K. Czubochka, M. Paszkowska, *Konflikt cypryjski...*, s. 47.

odrębnej waluty i w obiegu jest lira turecka²³⁵. Z powodu nieuregulowanego statusu politycznego Cypr nie może jednak zostać członkiem strefy Schengen, jakkolwiek przekraczanie wewnątrzcypryjskiej granicy stało się łatwiejsze dla obu stron²³⁶. Ograniczona jest też możliwość udziału Cypru w różnorodnych projektach integracyjnych UE i uczestnictwie w projekcie NATO „Partnerstwo dla Pokoju”, z powodu obstrukcji władz Turcji²³⁷. Szansę na przyłączenie do UE północy wyspy upatruje się w procesie przyjęcia do tej organizacji Turcji. Rokowania w tej sprawie rozpoczęły się 12 czerwca 2006 r., ale od kilku lat praktycznie nie są już kontynuowane²³⁸.

Ryc. 12. Jeden z projektów rozwiązania pokojowego konfliktu cypryjskiego przewidujący powiększenie terytorium Republiki Cypryjskiej

Źródło: Akinci's advisor: *Turkish Cypriots should give some land and gain the world* (2016), *Cypriot Puzzle*, <http://www.thecypriotpuzzle.org/akincis-advisorturkish-cypriots-give-land-gain-world/> [dostęp: 19 września 2019].

Nowy impuls do rozwiązania konfliktu cypryjskiego dała wypowiedź z listopada 2016 r. polityka Tureckiej Partii Republikańskiej (CTP) Aksima Aksanoy'a sugerująca możliwość ustępstw terytorialnych przez Turecką Republikę Cypru Północnego na rzecz Republiki

²³⁵ J.F. Drevet, A. Theophanous, *Cyprus and the EU: appraisal and challenges*, Policy Paper, Jacques Delors Institute, Berlin 2012, nr 28, s. 60; J. Wódka, *Cypr...*, s. 309.

²³⁶ G. Christou, *The EU, conflict resolution...*, s. 18.

²³⁷ J. Wódka, *Cypr...*, s. 312.

²³⁸ K. Czubocho, M. Paszkowska, *Konflikt cypryjski...*, s. 48; P. Osiewicz, *Turkey and its position on the Cyprus question Since 1974*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2013, nr 7, s. 124.

Cypryjskiej poprzez przekazanie pasa terytorium na północ od strefy buforowej i na półwyspie Karpaz, co zredukuję²³⁹ powierzchnię TRCP do niespełna 29 proc. obszaru wyspy (ryc. 12).

PODSUMOWANIE

Jak wykazują badania Marii Hadjipavlou²⁴⁰, konflikt cypryjski kształtowany jest przez zespół wielu czynników, które da się podzielić na: przyczyny zewnętrzne, wewnętrzne, społeczno-psychologiczne, kontekstowe i oddziaływanie innych interesariuszy.

Jako przyczyny zewnętrzne identyfikuje się brytyjską politykę *divide et impera*, rolę Cypryjskiego Kościoła Autokefalicznego oraz interesy i interwencje innych państw. Przyczynami wewnętrznymi są, wedle Hadjipavlou, nacjonalizm Turków i Greków cypryjskich i obu wspólnot narodowych, błędy popełnione przez polityków obu nacji oraz bezkompromisowość obu stron konfliktu. Oddziaływanie innych interesariuszy to ekspansjonizm władz Grecji i Turcji i ich zaangażowanie w sprawę wyspy oraz ustalenia porozumienia z Zurichu konstytuującego Republikę Cypryjską. Czynniki kontekstowe to zróżnicowanie etniczno-kulturowe populacji Cypru, nierówności społeczne pomiędzy Grekami i Turkami cypryjskimi, brak komunikacji pomiędzy oboma społecznościami. Przyczyny społeczno-psychologiczne to różne wartości i przekonania kultywowane przez odmienne systemy edukacyjne obu społeczności²⁴¹, niezdecydowana polityka władz republiki, brak zaufania pomiędzy stronami konfliktu i wykorzystywanie symboliki narodowej „ojczyzny” (czyli Grecji i Turcji) przez każdą ze stron. Rangę czynników zewnętrznych docenia aż 79 proc. Greków cypryjskich i tylko 47 proc. Turków cypryjskich. Na znaczenie wpływu Kościoła wskazuje prawie 55 proc. Turków i tylko 22 proc. Greków cypryjskich. Interesy innych państw są przyczyną konfliktu dla 86 proc. Greków i jedynie 52 proc. Turków cypryjskich. Natomiast dość podobnie obie społeczności postrzegają nacjonalizm przeciwnych wspólnot, tak sądzi 52 proc. Greków i 47 proc. Turków cypryjskich. Jednak pytanie o rolę błędów popełnionych przez polityków obu stron dobitnie pokazuje, gdzie leży rzeczywisty powód konfliktu. Aż 60 proc.

²³⁹ Akinci's advisor: *Turkish Cypriots should give some land and gain the world* (2016), Cypriot Puzzle, <http://www.thecypriotpuzzle.org/akincis-advisorturkish-cypriots-give-land-gain-world/>.

²⁴⁰ M. Hadjipavlou, *The Cyprus conflict...*, s. 353–354.

²⁴¹ D. Lindley, *Historical, tactical...*, s. 229.

Greków cypryjskich o tragedię narodową oskarża polityków tureckich (zawsze pozostających mniejszością), a jedynie 37 proc. Turków powodów konfliktu upatruje w postawach polityków. Jest to zatem nie tyle konflikt międzynarodowy (choć interwencje zagraniczne miały na niego wpływ), ile społeczny wewnątrz populacji wyspy, w którym większość grecka nie ma sobie nic do zarzucenia i całość win przerzuca na lokalnych polityków tureckich oraz Turcję i jej sojuszników. Po prostu, wedle Greków, cypryjskie „owieczki” nie dały się pożreć, rzecz niesłychana i godna potępienia! Skutkiem tej polityki jest trwała (ponad półwiekowa) dezintegracja przestrzeni małej wyspy, egzystencja ludności tureckiej na Cyprze na politycznym i gospodarczym marginesie sceny światowej oraz ważny punkt zapalny w przestrzeni dominacji NATO, z czego korzystają jedynie wrogowie światowego ładu demokratycznego i pokoju²⁴². Przy czym początków tego konfliktu nie należy łączyć z wydarzeniami poprzedzającymi niepodległość wyspy w końcu lat 50. XX wieku ani tym bardziej z okresem przed inwazją turecką w początku lat 70., tylko znacznie wcześniej, bo w 1931 r., pod rządami brytyjskimi, kiedy wzrastające napięcie pomiędzy oboma społecznościami wyspy można było jeszcze zredukować, lecz nie leżało to w interesie władz kolonialnych, pomimo iż planowały one przyznanie lokalnej społeczności większej swobody politycznej²⁴³.

²⁴² S. Heafele, A. Jeffery, A. Rao, *Republic of Cyprus risk assessment report*, Carleton University, Ottawa 2016, s. 2; R. Holland, *The British, the Mediterranean and the Anglo-Cypriot relationship: what went wrong and can it be put right?* European Rim Policy and Investment Council, ERPIC Report, September 11, Larnaca 2009, s. 8.

²⁴³ R. Heacock, *The framing of empire: Cyprus and Cypriots through British eyes, 1878–1960*, „Cyprus Review”, vol. 23, nr 2, University of Nicosia 2011, s. 32; C.D. Kamble, *The United States security concerns in the Eastern Mediterranean region: with special reference to Cyprus*, Jawaharlal Nehru University in New Delhi 1985, s. 89 (niepubl. rozprawa doktorska); L.M. Kangasniemi, *The Cyprus dispute...*, s. 61.